

KUBBEALTI

AKADEMİ MECMÛASI

Ahmed Ayhan ALTINKUŞLAR

Kemal Yurdakul AREN

Sâmiha AYVERDİ

Hayri BİLECİK

Necat BİRİNCİ

Fahrettin OLGUNER

Kıyâmuddin RAİ

Omar SCHROEDTER

Muhiddin SERİN

Abdullah UÇMAN

YIL : 14

TEMMUZ 1985

SAYI : 3

1-14c

AKADEMİ MECMUASI

Yıl: **14**

Temmuz 1985

Sayı: **3**

Mecmûamızdaki yazılar, kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sâhibi

İLHAN AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü :

Ayşe ÖZDEN

Fiyatı 400 TL., 1985 yılı abone bedeli 1600 TL. dir. Dış ülkelerden bâzılarının abone bedelleri ise, posta ücretleri dâhil; Almanya için : 21 Alman Markı; A.B.D. için : 8 A.B.D. Doları; Fransa için : 60 Fransız Frangı; İngiltere için : 6 Sterlin ve Suudi Arabistan için de : 25 S. Arabistan Riyali'dir. (Abonelerin değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur). İlan ve reklâm, millî kültürümüze hizmet eden müesseseler'den alınır.

Adres : Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43, Çarşıkapı - İstanbul

P. K. 107 Bâyezid Tel : 522 95 17

BASILDIĞI YER : ÖZAL MATBAASI — İstanbul

İÇİNDEKİLER

Kavasın Ayşe Hanım	Sâmiha Ayverdi	5
Değerlerimiz ve Değer Hükümlerimiz	Hayri Bilecik	7
Hat San'atında Şeyh Hamdullah	Yard.Doç. Dr. Muhiddin Serin	11
İslâm Tıbbı Hakkında Bir İnceleme	Prof. Dr. Omar Schroedter Tercüme : Hüseyin Zamantılı	25
Millet Kavramının Felsefi Temelleri	Yard. Doç. Dr. F. Olguner	37
Arzû (Şiir)	Ahmed Ayhan Altıncı	44
Afganistan Tarihinde Türk Unsuru	Doç. Dr. Kiyâmuddin Rai	45
Yahyâ Kemal'in Milli Mücadele'deki Yeri	Yard. Doç. Dr. Necat Birinci	59
Şeytanla Mülakat II	Kemâl Yurdakul Aren	65
Tokâdizâde Şekib'in Bir Mektubu	Dr. Abdullah Uçman	68

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mûcibince 8.11.1976 târihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

KAVASIN AYŞE HANIM

Sâmiha AYVERDİ

Müslüman - Türk cemiyetinin yediden yetmişe sâhip olduğu ve günlük hayatta da yaşadığı müşterek ve belirli vasıflar vardır. Bir mahallede kimse açlıktan kıvranmaz, her evin kapısı, yoksul komşuya gidecek yardım için açılır; öksüze, yetime, kimsesize âdetâ yarış hâlinde eller uzanırdı.

Seyrek de olsa arada bir bize de gelen Ayşe Hanım, eski cemiyetin bol bol yetiştirdiği imanlı insan tiplerindendi. Zengin değildi, fakat etrafına cömertce iyilik etmek için fırsat kollar, hastaya loğusaya koşar, elinden gelen iyiliği ardına komazdı.

Gençliği, Mısır Prensesi Zeynep Hanım konağının kalabalık câriye kadrosu içinde geçmişti. Konağın kavaslarından biriyle evlendirilerek çoluk çocuk sâhibi olmuş ve içindeki mânevî gücün dostluk eli olarak etrafına uzanması, onu sevilen bir kimse yapmıştı.

Prensesin câriyeleri arasında yetişmiş olduğunu saklamazdı. Zîrâ eski Türk cemiyetinde sınıf farkı insanoğlunu küçük-lüğe itecek bir sebep değildi. Kütleler arasında ayıp ve noksan, cemiyet nizam ve mukaddeslerini horlayıp hırpalamak gibi insani ve ahlâkî zaafılar idi. Sınıf farkını ortadan kaldırmaya uğraşmanın bir ham-hayâl olduğunu herkes bilirdi.

Öyle ki, bu farkı, tabiat kânunları ve yaradılış icapları meydana getirmişti. Güzel kokulu bir çiçekle pis kokulu bir otun aynı kabûlû görmesi beklenebilir miydi? Kezâ âteşin zekâlı bir adamla bir zavallı budalaya aynı mes'ûliyetli mevki verilebilir miydi? Dimağ ve kalp gibi birinci derecede olan uzvumuzun

ehemmiyeti, saç, sakal, tırnak gibi geri plândaki kısımlarda bulunur muydu?

Eski cemiyette de hizmet sınıfına ayrılmış kadın ve erkek şâyet kendi sınıfları içinde refah ve huzur derecesini bulmuşlarsa bir üst seviyeye tırmanmaya uğraşmaz, hele hoşnud olmadıkları kendi sınıflarının üstüne çıkmak için mücâdele ve kavgayı aslâ düşünmezlerdi.

İş ve san'at hayâtında da bu anlayış hâkimdi. Çırak ustasını kıskanmaz, ancak ona benzemeye gayret gösterir, benzediği zaman da zâten usta çırağın hakkını yemez, onu kendi eliyle ustalar arasına getirip yerleştirdi.

*!
* *

Saraylarda olsun, varlıklı dirlikli çatılar altında olsun, efendilerine hizmet, muhabbet ve sadâkatta öyle zirveleşmiş kimseler vardı ki âilenin en mahrem, en mühim işleri uhdelerine verilir ve mes'ûl oldukları bu işlerden dolayı kendilerinden hesap dahi sorulmazdı.

Meselâ para ve mücevherlerin muhâfaza edildiği hazine dâiresine bakan tecrübeli câriyeye **haznedar usta** denirdi. Herhangi bir iş için hazineye giren hazinedar usta dışarda bir ayak sesi duyacak olsa el çırpıp ve kim var orada diye seslenir, kapıya gelen de «benim kalfacığım» diye cevap verir, fakat içeri girmezdi. O zaman haznedar usta dışarıda dolaşan kızı isminden tanıyarak çağırır, bir elmas iğne, yâhut yüzük, bilezik gibi bir mücevher hediye ederek hazinenin bereketi demek olan bu âdeti aslâ ihmâl etmezdi.

İşte Kavasın Ayşe Hanım denen yaşlı komşumuz yaşadığı bu mâcerâyı anlatırken kalfanın kendisine vermiş olduğu elmas iğne de göğsünde bulunuyordu.

— o —

DEĞERLERİMİZ VE DEĞER HÜKÜMLERİMİZ

Hayri BİLECİK

Bereket :

Ahmet Hâşim : «Hiç bir şey, lisan kadar ağaca müşâbih değildir. Lisanlar, tıpkı ağaçlar gibi, mevsim mevsim rengini kaybeden ölü yapraklarını dökerler ve tâzelerini açarlar. Lisânın yaprakları kelimelerdir.» diyor¹.

Değerli edibimiz ne kadar haklı.. Daha dün kadar, ihtivâ ettikleri yüce mânâ ve mefhumları ile birlikte dilimizde saltanat süren pek çok kelime bu gün, dalından kopmuş veyâ koparılmış yapraklar misâli, ya ayaklar altında çiğneniyor, yâhut da oradan oraya sürüklenip duruyor.

Şu bir hakikat ki, Allah'ın KELÂM sıfatına mazhar olan insanın rûhânî varlığından neş'et edip vücut bulan kelimelerin de hayâtı vardır. Onlar da doğarlar, büyürler ve nihâyet pek azı eceli ile ölürken, büyük bir kısmı da gaflet devirlerinin kurbanı olurlar.

Bunlardan bazıları, taşıdıkları mânâ ve değer in yozlaşması veyâ yok olması sebebiyle, ruhsuz bir lâfız hâlinde yaşıyor görünseler de gerçekte, yine Ahmet Hâşim'in dediği gibi, «Soğuk birer na's»-dan² farksızdırlar.

İşte BEREKET de artık bu na'şlardan biri... Önceleri lâfız olarak bildiğim bu kelimenin gerçek mânâsıyla, on-oniki sene evvel dinlediğim bir hikâyede tanışmıştım :

1 Ahmet Hâşim, Kelimelerin Hayâtı, Bize Göre, 1928, s. 18.

2 Ahmet Hâşim, a.g.e., s. 18.

Adamın biri, yaşadığı devre göre küçümsenemeyecek bir aylık gelire sâhip olmasına rağmen —meselâ yedi altın, diyelim— yine de geçim sıkıntısı çekiyormuş.

Adamcağız ne yapıp etmiş, gelirini, önce sekiz, sonra dokuz, derken on altına kadar çıkarmış. Ama nâfile!.. Altınlar arttıkça, geçim derdi azalacağına daha da çoğalıyormuş.

Zavallı adam, ümitsizlik içinde bir Ulu'nun eline eteğine düşüp de o zâtın: «Şimdi on altın alıyorsan bir dahaki aya dokuz altın al.» diyerek gösterdiği hâl çâresi karşısında iyice şaşkına dönmüş. Fakat, aklına uymamasına rağmen söz dinleyip önce dokuz, sonra sekiz, derken altı altına kadar inmiş. Bir de bakmış ki, o ay aldığı maaş, öncekilerden daha az olduğu hâlde yetip artıyor, dolup taşıyor.

Adamcağız, hayretler içinde, derdine derman olan Ulu'nun huzûruna çıkıp: «Efendi Hazretleri, bu ne iştir? On altını yetiremezdim, altı altınla dolup taşım.» diye sorunca, o mübârek zâttan şu muhteşem cevâbı almış: «Evlâdım, yaptığın işin değeri altı altınlıktı. Sen hakkından fazlasını almakla, haram yiyor ve böylece helâl gelirinin de BEREKETini yok ediyordun.»

Acabâ, bu hikâyede açıkça görüldüğü gibi (Az iken çoktan kıymetli) mânâsıyla, asırlar boyu gönlümüzde ve dilimizde yatsayan BEREKET, evvelce ne idi? Şimdi ne oldu?

Bu ve benzeri suâlleri lâıykıyla cevaplandırabilmek için, kültürümüzün gerçek mimarları ve müşahhas örnekleri olan âbide şahsiyetlerimizi yakından tanımalıyız. Zirâ, bizim kültürümüz, çevrelerindeki her türlü hâdiseye gönül gözüyle bakabilen üstün insanların ortak eseridir. Bunu, Bereket kelimesinin mâcerâsında da açıkça görebiliriz.

Arap dilinde, göğüs ve dizleri üzerine çöküp oturan deve sürüsüne BERK denir. Aslında bu kelime, BÜRÜK mastarı gibi «Bir devenin yere çökmesi» mânâsına da kullanılırmış³.

İşte, böylesine basit bir mânâ ile doğan BERK kelimesi, maddî âlemde bir deve sürüsünün çöküşüyle, ihsân-ı ilâhînin lâhûti yücelikten, lâtif rahmet bulutları gibi, kâinât üstüne inişi arasında münâsebet kurabilen yüce insanların mayaladığı müşterek kültürümüzde, ulvî mefhumlar kazanarak önce BEREKE şeklini almış, daha sonra da BEREKET söyleyişi ile dilimize geçmiştir.

3 Mütercim Asım Efendi, Kâmus Ter., BERK Maddesi.

Böylece, kemâl durağına erişerek, «Allah'dan gelen hayrın bir nesnede zuhûra gelip devâm etmesi, artıp çoğalması ve neticesinde hâsıl olan feyiz, meymenet, nimet, felâh, bolluk, verimlilik ve saâdet» gibi yüce mânâlarla gönlümüze ve dilimize taht kuran BEREKET, artık basit bir kelime değil, umman misâli bir değerdir⁴. Hem de Müslüman - Türk'ün yüzakı olan devirlerde, yediden yetmişe hâl ettiğimiz bir değer... Öyle ki, bereketin dilimizde kazandığı deyimler, bu hâl edişin en bâriz delilleridir.

Türk - İslâm sentezinden doğan insânî medeniyetimizin doruk noktasına eriştiği o asırlarda cemiyet, madde ve mânânın en güzel terkibine ulaştığı için huzur ve refâh içinde yaşıyordu. Bu neticenin elde edilmesinde şüphesiz en büyük pay, temsil ettikleri ilâhî - insânî değerleri, birer bereket pınarı hâlinde Hak için halkın hizmetine sunan rehber insanlara âitti.

Zirâ, o devirlerde «Duânız bereketiyle, sohbetiniz bereketiyle» diye niyâz edip ellerine eteklerine sarıldığımız bu mübârek insanların lâtif varlıkları ile bereketlenen iman, ibâdet, ah-lâk, ilim, san'at, zirâat, ticâret v.b. her şey, fert ve cemiyetin yüzünü güldürmek için âdetâ birbiriyle yarışır hâle gelmişti.

Yine o devirlerde milletçe bereketi tanıyor, menbaının Allah olduğunu biliyor ve bu sebepten, sâdece helâlin «Bereketli» olacağının idrâki içinde nişan, nikâh, düğün, bayram, kandil v.b. her fırsatta tebrikleşerek, birbirimize bereketle duâ ediyorduk.

Çiftçimiz, mahsûlün bereketsizine iltifat etmezken, rızkın Cenâb-ı Hak'dan olduğuna yürekten inanan esnafımız, velînimet bildiği müşterisiyle «Siftah senden bereket Allah'dan» diyerek başladığı alış - verişini «Allah bereket versin.» niyâzı ile tamamlıyordu. Besmele ile oturulan sofralarımızdan «Allah Halil İbrâhim bereketi versin» veya «Allah bereketini arttırsın» temennilerinde bulunulmadan kalkılmazdı.

Bizim örfümüzde, Hicrî senenin ilk ayı olan Muharrem'in birinci günü yılbaşısıdır. Yeni yıl tebrikine gelip el öpen çocuk-

4 BEREKE, bir nesnenin artıp çoğalmasına denir... Asıl BERK, deve yere çökmek mânâsına mevzu'dur... Bu mânâdan lüzum ve sübût mânâsı itibar olundu... ve bir şeye hayr-ı ilâhînin sübûtuna BEREKE ıtlakı ve ondan ziyâde nemâ mânâsı ve saâdet mânâsı münşai olmuştur. MÜTERCİM ÂSİM EF., Kâmus Ter., BEREKE Maddesi.

ların kulaklarına «Ömrüne bereket, kesene bereket» duâlarıyla saâdet tılsımı fısıldanırken, mini mini avuçlarına «Bereket parası» sıkıştırılırdı. Böylece genç nesillerin gönüllerine, her fırsatta BEREKET ideâli nakşedip onları, bir yandan bereketli; yâni azı, ihsân-ı ilâhi sâyesinde çok yerine geçen rızık ve nimetlerle dolu, hayırlı, uğurlu, faydalı ve mes'ut bir hayâta hazırlarken diğer yandan, cemiyetin huzur ve saâdetini de sağlama alıyorduk.

Fakat ne yazık ki, pek çok değerimiz gibi, son iki asırdır büyüüne kapıldığımız Garp maddeciliğinden yediği darbelerle meflûç hâle gelen BEREKET de artık, hayat mücâdelesini sürdüremeyecek bir noktaya gelmiştir.

Bugünün Türkçesinde ilâhi ihsân, hayır, uğur, nimet, feyz, felâh, saâdet gibi ruh mesâbesindeki mânâlarını kaybettiği için, sâdece «Bolluk ve verimlilik» mefhumları içine hapsedilmiş bulunan BEREKET'in artık, yaşadığına kendimizi inandırmaya çalıştığımız, bir ölüden ne farkı kalmıştır?

Şayet, günümüz dünyasında dünkü uşakları tarafından itilip kakılan zavallı bir topluluk durumuna düşmek istemiyorsak, bir an önce, madde ve mânânın ideâl terkibine ulaşmış yüce insanların rehberliğinde, Milli Eğitim ve Öğretimimizi çağımızın icaplarına göre, BEREKET v.b. değerler üzerine yeniden tesis etmeye ve bu değerler etrafında müesseseseleşmeye mecbûruz. Zirâ, ancak bu sâyede milli insanımızı yetiştirebilir ve târih sahnesindeki gerçek yerimizi alabiliriz.

HAT SAN'ATINDA ŞEYH HAMDULLAH

Yard. Doç. Dr. Muhiddin SERİN*

Türkler'in târihten önceki asırlara dayanan kadim kültür târihleri, an'anevi usûllere bağlı köklü san'atları vardır. Orta Asya'da yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkan etnografik vesikalar bunu te'yid etmektedir. Koskoca bir mâzinin izlerini sinesinde gizleyen ısıg Göl, Turfan, Aral Gölü, Sırıderyâ, Amuderyâ, Orhun vâdilerindeki san'at eserleri Türk medeniyetinin aslâ yalan söylemeyen şahitleridir.

Türkler, İslâm medeniyeti dâiresine girdikten sonra da milli an'anelerini muhâfaza ederek yepyeni bir senteze ulaşmışlardır. Bu ruhla canlanan bütün Türk coğrafyası üzerindeki şehir, kasaba ve köylerde Karahanlı, Gazneli ve Selçuklular'dan beri nesiller boyunca yaşayıp bu güne ulaşan kümbetler, câmiler, medreseler, kervansaraylar, dârüşşifâlar.. müstakbel Osmanlı medeniyetinin doğuşunu hazırlayan şaheserlerdir.

Selçuklular, bir taraftan gazâ rûhiyle coşarak Anadolu'ya huzûr ve sükûn getirirken, bir taraftan da yaratıcı hamleleriyle, ince zevk ve imanlarını madde plânında şekillendirerek, bütün güzel san'atları ilâhi irâdeye tâbi kılarak ulvileştirmişlerdir.

Rengârenk sırlı tuğlaların akıllara durgunluk veren hendesi hesaplarla teşkil ettiği motifleri, âbidevi kûfi yazıları, kâşânî çinileri, zaptedilmeyen san'at heyecânının dış âlemde tezâhür eden mahsûlleridir.

Selçuklu medeniyetinin mirâsı üzerinde gerçekleşen «Os-

* Müellifimiz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Güzel Sanatlar Fakültesi İslâm Sanatları Târîhi ve Hatt San'atları Öğretim Üyesidir.

manlı mûcizesi» bilhassa Fâtih devrinde idâri, askeri ve siyâsî sâhalarda olduğu gibi, edebiyat, mûsıkî, mimârî, tezhib, hatt gibi güzel san'atların her şubesinde kemâl derecesini aramış, zorlamış; nihâyet beşerî ve ilâhî bir terkibe ulaşmıştır.

Böylece, mâzinin vahdete ermemiş; tezyinâta boğulmuş mübâlâgalı san'atı, devir devir, imbiikten süzülerek en güzel nisbet, âhenk ve ölçüyü Osmanlı san'atında bulmuştur.

Birikmiş san'at ve iman heyecânının infilâkı diyebileceğimiz bu teceddüt ve ibdâ hareketlerinden elbette hatt san'atı da fazlasıyla nasibini alacaktı.

Bütün san'atların efendisi mevkiine çıkardığımız hatt san'atı **Amasyalı Yakut¹** ve esâtize-i seb'adan² sonra, geçen bir asırlık bekleyiş ve sessizliği müteâkip celi ve âbidevî yazılarda Edirneli Yahyâ-yı Sofi³ aklâm-ı sitte⁴'de Şeyh Hamdullah ve şâkirdleriyle yepyeni bir şive ve üslûb kazanmıştır.

Şüphesiz, yazı san'atındaki bu tekâmül harfleri ibâdet neşvesiyle, Allah sözüne lâyıf yazma gayreti içinde olan müslüman Türkler'e âiddir. Bu, Türk yazı zevk ve üslûbu ise Şeyh Hamdullah mihrakı etrâfında toplanarak Amasya şehrinde mekteb te'sis eden Muhyiddin, Cemâl ve Abdullah-i Amasi'nin ve kırka yakın talebelerinin gayreti mahsûlüdür⁵.

1 **Amasyalı Yakut**: Abbâsî halifelerinden Musta'sım-Billah'ın kölesi idi. Aklâm-ı sittede yeni tarz vücade getirmiştir. Hicri 698/M. 1298-99 da vefât etmiştir.

2 **Esâtize-i Seb'a** = Yedi üstad. Bunlar, Yakut ve altı talebesidir. Müstakimzâde, Silsile-i Hattatın adlı risâlesinde altı şâkirdi mütehasıs oldukları yazı nev'ine göre şöyle sıralıyor: 1) **Abdullah Sayrafi**: Nesih, 2) **Yahyâ Sofi**: Sülûs, 3) **Mübâreksâh-ı Suyûfi**: Reyhânî, 4) **Abdullah Argun**: Muhakkak, 5) **Mübâreksâh-ı Kutub**: Tevki'i, 6) **Şeyh Ahmed Sühreverdi**: Rika'.

3 **Yahyâ Sofi**: Fâtih zamânında zuhûr eden hattatlardandır. Mimârî unsur olan celi kitâbelerde müsennâ yazılarda çığır açmıştır. Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyûn kitâbe ve aynalı yazıları ile Fâtih Câmi'i kitâbe yazıları Yahyâ Sofi'nindir. Abdullah-ı Sayrafi'yi taklid ederdi.

4 **Aklâm-ı Sitte** = Altı kalem: Kûfî hattından doğan ve her birinin kullanma yeri farklı olan altı nev'i yazıya verilen isimdir. Şeş-kalem diye bilinen yazı nev'ileri şunlardır: Muhakkak, reyhânî, sülûs, nesih, tevki' ve rika'.

5 **Şeyh'in**, tesbit edebildiğimiz talebeleri şunlardır:

Şeyh Abdürrahim b. Ali b. Müeyyed (Abdullah-ı Amasi): Müstakim-zâde Süleyman; Tuhfe-i Hattatin, s. 256.

Şeyh Hamdullah b. Mustafa Dede; a.g.e., s. 185.

Beş asırdır hatt san'atında hükmünü sürdüren Kutbü'l Küt-tab, Gülzâr-ı Bûstân-ı Adâb, Melek-nisâb, Felek-meâb, Tâvûs-ı Baharistân-ı Tüllâb⁶ diye övülen Şeyh Hamdullah, Buhârâ'dan Amasya'ya hicret etmiş Mustafa Dede'nin oğludur⁷.

Şeyh Mustafa Dede bu dünyâya bir lûtf olarak gelmiş âlim ve kâmil insanlardandı. Sühreverdiyye şeyhlerinden olma-sı sebebiyle oğlunun lâkabı da İbnü's-şeyh'dir⁸.

-
- Celâleddin Amasî, a.g.e., s. 397.
 Muhyiddin Amasî, a.g.e., s. 515.
 Pir Mehmed b. Şükrullah; a.g.e., s. 415.
 Ahmed b. Mehmed b. Şükrullah; a.g.e., s. 81.
 Derviş Mehmed b. Mustafa b. Şeyh Hamdullah; a.g.e., s. 453.
 Hasen b. Hamza; a.g.e., s. 157.
 Hüsameddin Zerrin Kalem; a.g.e., s. 154.
 Receb b. Mustafa; a.g.e., s. 202.
 Fazlullah b. Sefer; a.g.e., s. 355.
 Ali b. Mustafa; a.g.e., s. 328.
 Refikî; a.g.e., s. 205.
 Muhammed b. Ahmed b. Âdil; a.g.e., s. 381.
 Mustafa Nişânî b. Celâl; a.g.e., s. 525.
 Şükrullah Halife; a.g.e., s. 226.
 Mehmed Handân; a.g.e., s. 472.
 Muhammed; a.g.e., s. 474.
 Mahmud; a.g.e., s. 509.
 Hoca Mahmud Baba Rızâî; a.g.e., s. 509.
 Mahmud Defteri; a.g.e., s. 510.
 Hüseyin Celâl; a.g.e., s. 178.
 Behram b. Abdullah; a.g.e., s. 144.
 Şeyh İshak Cemâlüddin; a.g.e., s. 112.
 Câfer b. Tâçî; a.g.e., s. 148.
 Musa b. Musa; a.g.e., s. 563.
 Kasım b. Halil; a.g.e., s. 365.
 Sultan Korkud; a.g.e., s. 368.
 Yusuf b. Hüssam b. İlyas; a.g.e., s. 589.
 Kasım; a.g.e., s. 366.
 Şeyh Abdülgaflar b. Şeyh Muhammed Şah b. Şeyh Ahmed; a.g.e., s. 259.
 Sultan İkinci Bâyezîd-ı Velî; a.g.e., s. 140.

6 Nefes-zâde İbrâhim : Gülzâzı- Savâb; Nşr. Kilisli Muallim Rif'at, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1939 İstanbul, s. 48.

7 Müstakim-zâde Süleyman Sa'düddin : Tuhfe-i Hattatın; Nşr. M. Kemâl, İnal, Tarih Encümeni neşriyatı, 1928 İstanbul, s. 185.

8 a.g.e.

Şeyh Hamdullah'ın dünyâya gelişiyle ilgili güzel bir rivâyet nakledilir : Şeyh'in babası Mustafa Dede Amasya'da, evlenme çağına gelince kendisine erbâb-ı mükâşefeden bir velî «Ey Dede, senin tezevvüc edeceğin filân mahallede bir fakîrenin kızıdır. Ve andan gayrı değildir. Hemân anı al, sakın tereddüt etme.» diyerek tavsiyede bulundu. Bu mânevî işâret üzerine Mustafa Dede, yetim kızla evlenir. Bir müddet sonra o aziz ile tekrar karşılaşınca bu hareketin hikmetini sorar. Pir-i münir velî ellerini kaldırarak, «Ol fakîre-i sâlihenin yetimesini vasiyyetim tutup aldın. Allahu süphânehu ve teâlâ andan sonra sana veled-i sâlih vere ki, anın kemâlâtı ve meârif ve mehâsini meşhûr-ı her şehir, mezkûr-ı her dehr olup anın nâmi ilâ-yevmi'l kıyâme-zinde ola ve ismi Hamdullah ola» diye duâ eder⁹.

Bu samimî, alçak gönüllü mânâ erinin hayır duâsından bir müddet sonra Şeyh Hamdullah Hicrî 840 târihinde Amasya şehrinde dünyâya gelir¹⁰.

O mes'ûd asır Osmanlı devletinin idâri, siyâsî ve iktisâdî istikrar kazandığı bütün vatan coğrafyasında ilim ve san'atda rönesans hareketlerinin başladığı bir devirdir.

Böyle, dört başı mâmûr bir cemiyetin bünyesinden doğan büyük san'atkârimız, daha çocuk yaşından itibâren ilim, hikmet ve san'at muhitlerine girmiş, mükemmel bir tahsil görmüştür. Ayrıca, babası Şeyh Mustafa Dede'nin mânevî terbiyesinde seyr-i sülûkunu tamamlayıp hilâfet almıştır. Hatt san'atında yüzyılların üzerine ışık tutacak olan bu san'at meş'alesini uyandıran Hayreddin-i Mar'aşî olmuştur.

Hayreddin-i Mar'aşî'den hatt san'atını nazari ve ameli olarak tahsil ettikten sonra icâzet almış olan Şeyh Hamdullah asıl tekâmülünü Yakut Musta'sımî ve Abdullah-ı Sayrafi'nin yazıları üzerinde yaptığı uzun mesâiler neticesinde elde etmiştir¹¹.

Kâmil bir insandan aldığı iman ve irfânı san'at yolu ile cemiyete intikâl ettiren Şeyh Hamdullah'ın etrafında kısa zamanda hüner ve hikmete âşık san'atkâr ve muhibbân toplanmıştı.

9 Nefes-zâde İbrâhim: a.g.e., s. 48.

10 Müstakim-zâde Süleyman: a.g.e., s. 185.

11 Suyolcu-zâde Mehmed Necib: Devhatü'l Küttâb; Nşr. Kilisli Muallim Rif'at, Güzel Sanatlar Akademisi neşriyatı, 1942, İstanbul, s. 8.

O sırada Amasya sancağında vâli bulunan Sultan Bâyezîd-ı Veli dahi Şeyh'in bu feyizli meclislerinin müdâvimi olmuştu. Ayrıca Şeyh'e sık sık evrâd, ezkâr ve kıt'alar yazdırarak hatt san'atında yeni bir ufku açılması için teşvik ve gayret sarfediyordu¹².

Beste yapabilecek kadar mûsikiye ve şiire meraklı olan ikinci Bâyezîd, Şeyh Hamdullah'dan da hatt meşkederek mezun olmuştur. Bu münâsebetle aralarında mânevî râbîta husûle gelmiştir¹³. Bir zaman sonra Osmanlı tahtının sâhibi olacak olan Bâyezîd-ı Veli'nin iç bünyesinin teşekkülü, zararlı duygulardan arınarak şahsiyetini bulması, Şeyh ile Sultan arasındaki bu muhabbet ve teslimiyetin mahsûlüdür.

Fâtih Sultan Mehmed'in vefâtı ile Osmanlı tahtının sâhibi olan Bâyezîd-ı Veli, Şeyh Hamdullah'ı İstanbul'a dâvet eder. Bu dâvet üzerine İstanbul'a gelen Şeyh, Sarâçhânebaşı'nda Kadiasker Hamamı'nın karşısında Amasyalı Cemâleddin ve Abdullah'ın oturdukları eve misâfir olur. Daha sonra saray kapıcılarından birinin Şeyh'e arz-ı hâl yazdırıp pâdişâha takdim etmesi üzerine İkinci Bâyezîd yazıyı görünce Şeyh'e âid olduğunu anlar ve hemen saraya celbi için ferman buyurur. Şeyh'e olan muhabbetinden, ona yakın olmak ve sohbetinde bulunmak için sarayın harem dâiresi civârında Kelâm-ı Kadim yazması için meşkhâne tahsis eder. Böylece Şeyh Hamdullah, saraya kâtib ve muallim, ayrıca Okmeydanı Okular Zâviyesi'ne şeyh tâyin edilir¹⁴.

Şeyh gibi bir san'at dehâsının yaratıcı gücünü harekete getiren belki Bâyezîd Han'ın ilme, san'ata, bilhassa hatt san'atına gösterdiği büyük alâkasıdır. Bir gün sohbet esnâsında Bâyezîd Han «**Hazineden yedi adet Yakut yazısı çıkarıp bu tarzdan gayri bir vâdi ihtirâ olursa idi iyi olurdu.**»¹⁵ şeklinde Şeyh'e tavsiyede bulundu. Bundan sonra çileli bir mesâî ile Şeyh Hamdullah'ın, kendi üslûbunu ortaya koyduğu rivâyet edilir.

Büyük san'atkârın yeni bir şîve ve tavır yaratma yolundaki ıztırâbını Müstakim-zâde şöyle dile getirmektedir: «Kendile-

12 Müstakim-zâde Süleyman Sa'düddin: a.g.e., s. 186.

13 Nefes-zâde İbrâhim: a.g.e., s. 48.

14 a.g.e., s. 49.

15 a.g.e., s. 49.

re mahsûs olan tavır ve vâdiyi âsâr-ı eslâf-ı kirâm ve hutût-ı Yakut-ı benâmdan istifham ve sahife-i zihinlerine irtisâm ederek lâkin hârice çıkarıp kuvveden fiile getirmek mümkün olmaz idi. Bu bâbda kemâl-i ıztırâb üzre iken Hazret-i Hızr-ı âtiyü'z-zikr aleyhisselâm zuhûr idüp kendine ol tavrı ta'lim ve bir mikdar müzâkere ile tesliyet-i amim peydâ olup vâkı'a endek zamanda safha-yı hayâlinde merkûz olan vâdi-yi ednâ himmetle kendülere hediye-i behiyye vehebe ve hibe-i Rabbâniyye olmuştur.¹⁶

Hatt san'atında ekseriyâ böyle teceddütler beşerî gayret ve dehânın yanında ilâhi himmetle meydana gelmiştir.

Sarayın harem dâiresinde Kur'an-ı Kerim ve aklâm-ı sittede kıt'alar yazan Şeyh Hamdullah haklı olarak sultanın husûsî hürmet ve ihsânına nâil olmuştur. Vazifesi mukâbilinde aldığı otuz akçe gündelikten başka Üsküdar muhitinde kendisine iki, kâğıtlarını mühreleyenlere de bir köy tımar olarak tahsis olunmuştur¹⁷.

Şeyh ve Sultan arasında kadim bir dostluğa dayanan bu yakınlık bilhassa ulemâ arasında hoş karşılanmıyordu. Bu sızlanışları sezen Bâyezıd Han devrin büyük ilim adamlarını bir araya topladı. Şeyh'i de dâvet etti. Sonra Şeyh'in dest-i hattıyla yazılmış olan Kelâm-ı Kadim'i getirip meclisde hazır bulunan ulemânın her birine temâşâ ve ziyâret ettirdi. Hayranlıkları sükûta varan ulemâyâ teveccühen Bâyezıd «Böyle bir hattât-ı muhterem ve kâtib-i mes'ûd-rakama mülûk-ı mâziyyeden kimesne mâlik olmamıştır.» diyerek hattatlığın kutbu, feyiz saçan üstadın kendi zamanında zuhûrundan duyduğu saâdeti dile getirdi. Daha sonra meclisde bulunan ulemânın bütün te'lif ve şerhlerini kemâl-i edeble önündeki rahlenin üzerine üst üste dizdi. Sonra da Şeyh'in yazdığı Kelâm-ı Kadim'i alıp ulemâyâ «Bu kitabı kitabların üzerine mi, yoksa altına mı koymak câizdir?» diye sordu. «Kur'an-ı Azimüşşan üstüne kitab veya başka bir şey koymak ulüvv-i şânında 'Temiz olmayanlardan başkası ona el süremez' buyurduğu halde nasıl câiz olur?» diye cevap

16 Müstakim-zâde Süleyman: a.g.e., s. 186.

17 Gelibolulu Mustafa Âli: Menâkıb-ı Hünerverân; Nşr. M. Kemâl İnâl, Matbaa-yı Âmire, 1926 İstanbul, s. 25.

verdiler. Sultan Bâyezîd lâtife yolu ile ulemâyı ilzâm ederek «Bu kişinin izâfet-i ihtirâmiyyesi katı çokdur. Hazret-i Kur'an'ın ki-tâbetini bu kadar ihyâ etmiş bir ferd yokdur. Bu kişiyi sizin tah-tınıza nice iclâs edelim?» dedi. Böylece hüner ve ma'rifeti gönül tâcı yapmış sultan ilim erbâbını da incitmeden bir hakikatin zu-hûruna sebep olmuşlardı¹⁸.

Şeyh'in aklâm-ı sittede birbirinden güzel eserleri san'at sâ-hasında intişâr ediyor, rağbet kazanıyordu. Bütün hattatlar Şeyh gibi, Şeyh vâdisinde yazmaya gayret sarf ediyorlardı. Kânûnî zamânının güneşi Ahmed Karahisârî¹⁹ istisnâ edilirse Yakut mektebi Şeyh'in üslûbu karşısında devrini tamamlamış bulunuyordu.

Şeyh üslûbunda kelimeler, terkipler; canlı ve sevimli uzviyyetleriyle harfler, en ulvî hisler gibi gönlümüzü sarar; bizi, ömür boyu peşinden koştuğumuz ilâhî güzellikle yüz yüze getirir.

Yâkutâne yazıdaki durgunluk, Şeyh tavrında harflerin tenâsübü en güzel şekilde sağlanarak akıcılık, kıvraklık ve münislik getirilmek sûretiyle ortadan kaldırılmıştır. Bu bâriz farklar yan yana duran Yakut ve Şeyh yazılarında ehl-i zevkin nazarından aslâ kaçmaz.

Şu beyitler Şeyh hakkında söylenmiştir :

Şeyh oğlu Hamdi hattı tâ kim zuhûr buldû
Âlemde bu muhakkak, fesholdu hatt-ı Yâkût

.....
Şeyh-i sâhib tarz-ı âli ihtisas
Âb-ı rûyî cevher-i Yâkût-ı hâs²⁰

Şeyh Hamdullah, hattdan başka okçulukda menzîl te'sis edecek kadar ileri gitmiştir. Okmeydanı'nda ilk menzîl taşlarından

18 Nefes-zâde İbrâhim : a.g.e., s. 51.

19 Ahmed Karahisârî, Kânûnî devrinde yetişti. Esadullah-ı Kirmânî'nin talebesidir. Şeyh Hamdullah'ın açtığı çığra girmemiş, Yakut tarzını devam ettirmiştir. Celi yazılarda ise Yahyâ Sofî vâdisinde eserler vermiştir (1469-1556).

20 (Şeyh-oğlu Hamdi'nin yazı tarzı ortaya çıkalı, Yakut vâdisindeki yazıların âlemde kalktığı muhakkaktır).

.....
(Husûsî yüksek bir tarz sâhibi olan Şeyh has Yakut'un cevherinin yüz suyudur.) Gelibolulu Mustafa Âli : a.g.e., s. 25.

biri ona âiddir. Ayrıca yüzücülükte Üsküdar'dan Sarayburnu'na geçebilecek kadar mâhir idi²¹.

Maddi ve mânevi arzûlar arasında muvâzeneyi çok iyi sağlamış bulunan Şeyh bâzen derûni bir iştıyakla Akbaba ve Alem-dağı'ndaki ikâmetgâhında günlerce uzlete çekilir, zikir ve ibâdetle mütelezziz olurdu. Ekseriyâ bu bakâ âlemine açılan dünyâsından İkinci Bâyezîd'in dâveti ile İstanbul'a inerdi. Hem san'atıyla, hem de mânevi terbiyesine girmiş pek çok müridini irşâd ederek cemiyete istikâmet veren bahtiyarlar kâfilesine girmiştir.

İkinci Bâyezîd'in vefâtından sonra oğlu Sultan Selim zamânında tamâmen inzivâya çekildi. İhtiyarlığında başının titremesine rağmen mübârek eli titremezdi. Gençliğinde yazdığı gibi metin ve güzel yazardı. Seksen yaşında yazdığı Kur'an-ı Kerim ketebesinde :

(يا من انصف حق الانصاف انظر كيف كتب ولم كتب و بيم كتب
 كاتب السلطان ابن السلطان السلطان بايزيد خان بارنانش رأس مع
 اشتغال شمره في اوان شبيه و هوا بن بضع وثمانين من عمره)

«Sultan Bâyezîd'in kâtibi olan hattat saçları ağardığı ve yaşı seksen ve bidî' olduğu halde bunu nasıl yazar, insaf ve îman ile nazar et.»²² denmektedir.

Selim Han'ın vefâtından sonra tahta geçen Kânûni Sultan Süleyman, dede dostu Şeyh Hamdullah'ı saraya dâvet ederek hürmet ve itibar etti. Kendisinden bir Kur'an yazmasını istemişse de yaşlılığını ileri sürerek bu hususda Muhyiddin-i Amasî'yi tavsiye etmişti. Bu merâsimden kısa bir müddet sonra Hicrî 926 târihinde vefat eden Şeyh Hamdullah, Karacaahmed Mezarlığı'nda sırlandı. Müstakim-zâde'nin kaydına göre kabir taşı çok sonra Şâhin Ağa adında bir hattat tarafından yazılmıştır. Taşa :

١ — زبیر الخطاطین حمداله ٢ — المروف بابن الشيخ
 رحاله عليه .

21 Nefes-zâde İbrâhim : a.g.e., s. 50.

22 a.g.e., s. 52.

yazılıdır²³.

Şeyh Hamdullah ilim ve san'at dünyamıza bilhassa altı nevi yazıda nâdide eserler vermiştir. Mimârîde tezyini bir unsur olan celi yazılarla pek az meşgul olmakla berâber İstanbul'da Firuz Ağa, Davut Paşa, Bâyezid Câmîi kitâbeleri ile Amasya ve Edirne Bâyezid Câmîi kitâbeleri onun eseridir.

47 aded küçük ve büyük boy Kur'an-ı Kerim, ceylan derisi üzerine bir mesabih ve meşarik, Sûre-i Kehf, Evrâdı Şerif ve binlerce murakka' yazan Şeyh Hamdullah'ın Üniversite Kütüphânesi'nde A657, 6662, 6552, 6667, 6565, 6639 numarada kayıtlı Mushaf-ı Şerifleri Türk - İslâm Eserleri Müzesi'nde cüz ve murakkaatdan ayrı 402 numaralı Kur'an-ı Kerim, Süleymaniye, Ayasofya Kütüphânesi'nde 10 numaralı Kur'an-ı Kerim'i, Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kütüphânesi'nde 1996 numaralı, Fâtih Sultan Mehmed için istinsah ettiği iki tıbbî eser, 5 numaralı Kur'an-ı Kerim, Emânet Hazînesi'nde, 71, 148 numaralı Mushaf-ı Şerifler, 2086 numarada kayıtlı altı nevi yazıda murakka' şeyhin yazı san'atında koyduğu estetik kâideler ve vasıfları hakkında bilgi veren en güzel örneklerdir.

Bütün bu nümûnelerde Şeyh'in hat san'atındaki teceddüd ve ibda'ını ayrıca, «Osmanlı Mucizesi»nin zuhûra geliş heyecânını hissetmemek mümkün değildir. Milletimizin seciyesi, azamet, vekar ve canlılığı, sükûneti, iman ve irfânı en bâriz bir şekilde İslâmî yazılarda tecelli etmiştir.

Türk Milletine malolan Şeyh Mektebi'nin, Derviş Ali (öl. 1673), Nefes - Zâde Seyyid İsmâil (öl. 1679), Hâfız Osman (öl. 1698), Suyolcu - Zâde Mustafa Eyyûbî (öl. 1685), Ağakapulu (öl. 1707), İsmâil Zühdi (öl. 1731), Şekerci - Zâde (öl. 1752), ve nihâyet Şevki Efendi (öl. 1887) gibi ünlü hattatlar elinde devir devir işlenerek, yazı güzelliğinin kemal derecesine ulaşılmıştır.

Böylece, Şeyh Hamdullah'tan başlayarak 20. asra kadar müesseseseleşmiş kültür ve san'atlarını bütün vatan sathına aynı şevk ve hamle ile yaygınlaştıran Osmanlı Türkleri güzel yazıyı san'atların efendisi mevkiine yükseltmişlerdir.

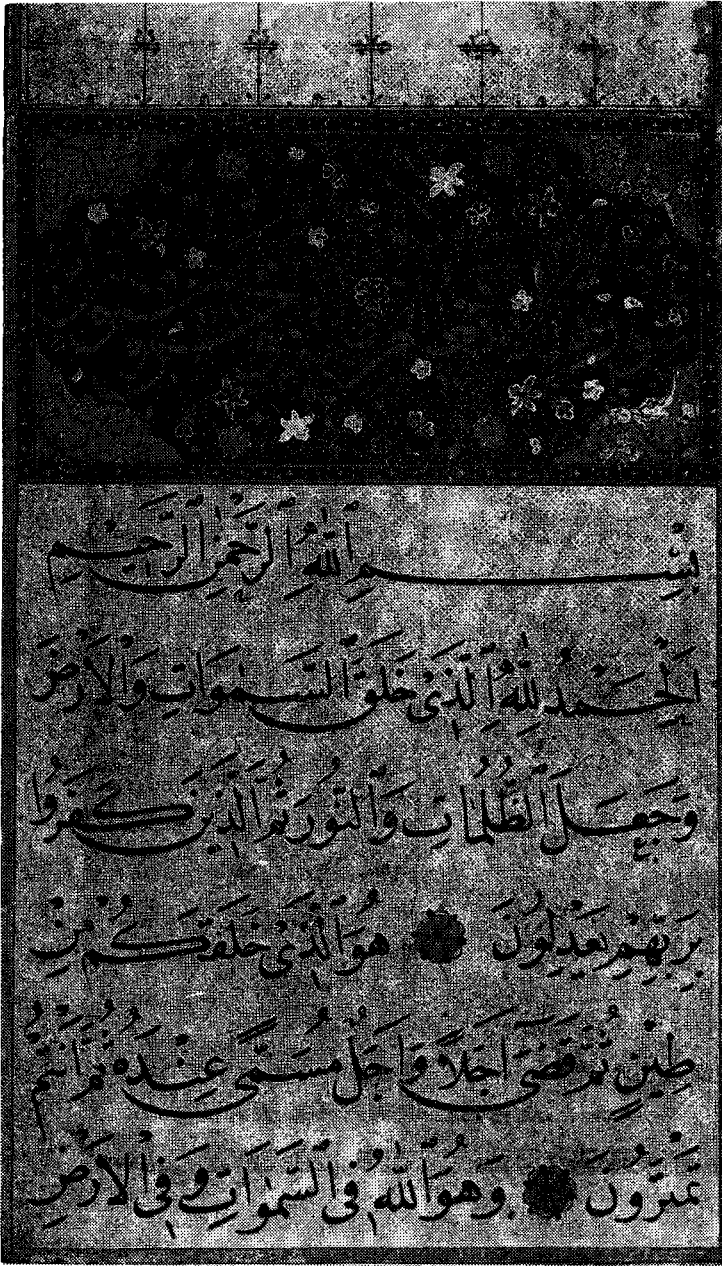
*
**

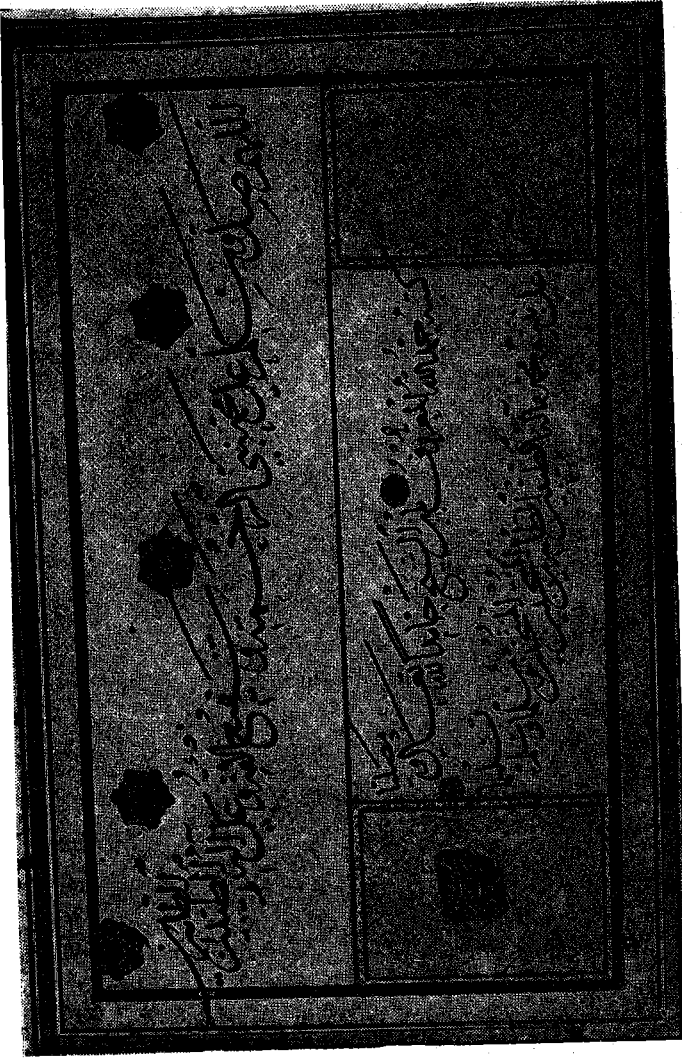
23 Müstakim-zâde Süleyman: a.g.e., s. 186. Fakat maalesef bugün hattatların kiblesi olmuş, Türk san'at ve kültürüne bunca hizmet etmiş bu büyük san'atkârimızın kabri son derece harap ve bakımsızdır. İlgililerden vefâ beklemektedir.

(Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu)

Yakut Mektebi'ne âit Sülüs-nesih kıt'a.

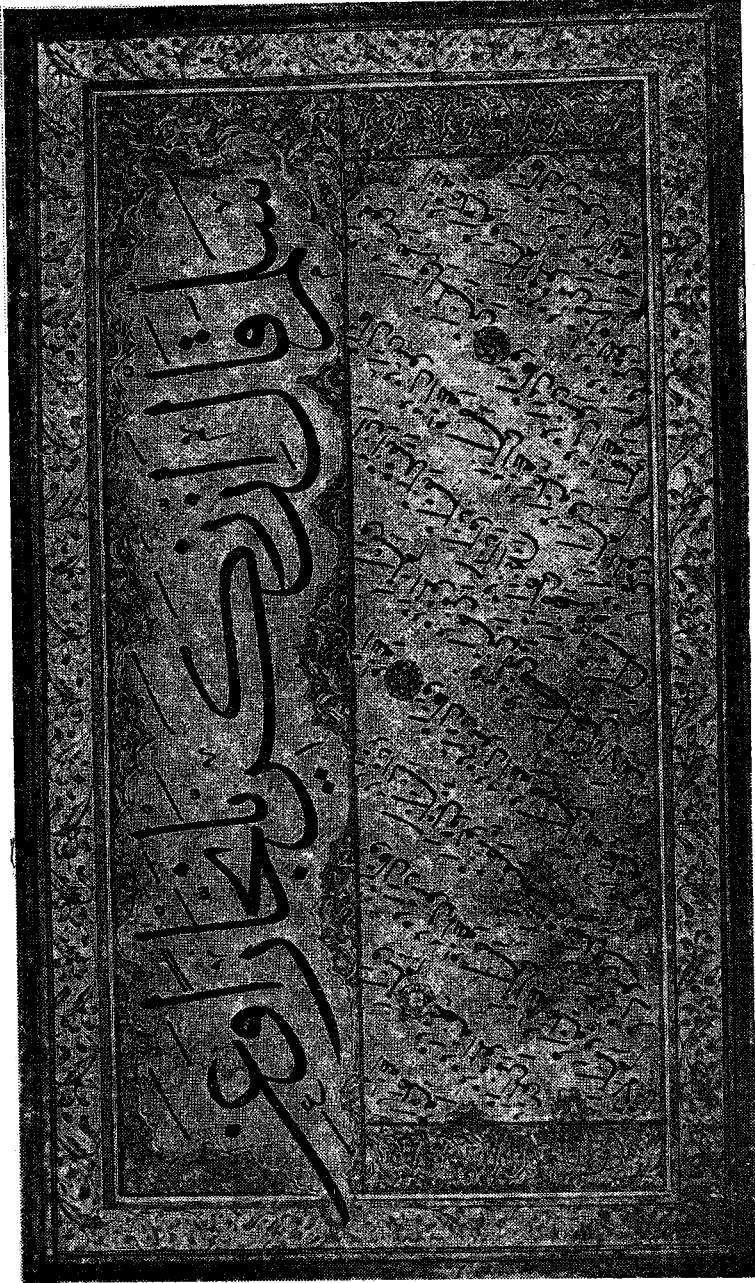
(Topkapı Sarayı Müzesi)

Tevki kıt'a.

(Topkapı Sarayı Müzesi)

Muhakkak ve reyhânî kıt'a.

(Mustafa Düzgünman Koleksiyonu)

Sülüs-nesih kıt'a.

İSLÂM TIBBİ HAKKINDA BİR İNCELEME*

Yazan : Prof. Dr. Omar SCHROEDTER

Tercüme : Hüseyin ZAMANTILI

Yüzlerce yıllık bir yerinde saymadan sonra İslâmiyet, günümüzde yeniden bir kalkınma ve kendine gelme dönemine girmiştir. Doğu Asya'dan Atlantik kıyılarına, Sovyet stepleri ve Türkiye'den Afrika'nın güneyine kadar, İslâmın devlet düzeninden ayrılmasına karşı gelen ve Kur'ân'ı kânunların ve her türlü beşerî ilişkilerin dayanma noktası yapmak isteyen geniş çaplı bir hareket kendini göstermektedir. Rönesans'a benzetebileceğimiz bu şahlanış hareketi, ancak 1400 sene öncesinde Hz. Muhammed (S.A.S.)'in ve halifelerinin tek Tanrı olan Allah'a dayanan bu dini Batı dünyasının içlerine kadar yaydıkları dönemle mukâyese edilebilir. Yüzyıllar boyunca İslâmiyetin kuzey sınırı Viyana'nın şehir hudûdu ve İsviçre Alpleri ile Güney Fransa vilâyetlerinden geçmiştir. Kimbilir, belki de uzunca bir zaman Peygamber'in (S.A.S.)sancağı İsviçre'nin büyük bir kısmında dalgalanmıştır.

İnsanları mıknatıs gibi kendine çeken bu yeni dindeki câzibe ne olabilirdi? Çünkü Kur'an dinde zorlamanın olmadığını söylüyordu. İspanya'da Berberilerin hâkimiyeti sırasında Hristiyan manastırları ve cemaati çok büyük bir yardım görerek eşine az rastlanır bir refah içerisinde yaşamıştır. Görünüşte bu kadar farklı iki dinin birlikte yaşamaları, geçmişte ve günümüzde kardeş katliamları, zulüm ve din değiştirmeye zorlamanın çok sık rastlandığı dünyâ târihinde, ender rastlanan bir olaydır. Eski Mezopotamya kültürlerinden tutun da, Ortaçağ Hristiyanlarının

* El İslâm Dergisi, 1983 - 3/4, B. Almanya.

engizisyonlarından günümüzün Komünizm'ine kadar bunun birçok misâli verilebilir. Meselâ günümüzün Afganistan'ı bunun en açık misâlidir.

Okuma - yazma bilmeyen sâde bir tüccar olan Hz. Muhammed'in (S.A.S.) başlatmış olduğu bu hareketin kısa zamanda başarıya ulaşmasının sebebi, bu yeni dinin Batı'da anladığımız biçimde bir din olmayıp, insan dünyâsının hem maddî hem mânevî cephesine seslenmesidir. Dolayısıyla zencisini beyazından, köylüsünü hükümdârından, fakirini zenginininden ayırmadan her ırk ve milletten insanın yaratıcı ve verimli taraflarıyla bir müşterek hayât için zemin teşkil etmiş ve bütün bu insanları kardeş yapmıştır.

Bu verimli müşterek hayâtın en açık misâli kendi döneminden bin yıl daha ileride olan tıpta görülmektedir.

İslâmın zirveye ulaştığı dönemde yaşamış birkaç bin bilim adamı, İslâm medeniyetinin dışındaki bütün insanlığın, özellikle tıp gibi çok ihtiyaç duyulan bir sâhada gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

Ortaçağda Batı dünyâsının tıbbında üfürükçülük, sihir ve büyü'nün hâkim olduğunu görüyoruz. Hz. İsa'nın bizzat mucizeyle hasta tedâvi etmesi sebebiyle kendisi bugünkü Hristiyan inancına göre Havârilere «Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin ve şeytanı kovun» demişti. İslâmiyetin özellikle üzerinde durduğu bu konuda bağımsız bir ilim geliştirmek yerine Batı'da, keşişlerin bâtil inançları ve şeytan kovmaları hâkimdi. Çünkü Hristiyanların inanışlarına göre her hastalık şeytanın yüzünden ortaya çıkmaktaydı. Hijyen ve halk sağlığı ile uğraşmak yerine krallar, hastaya elleriyle dokunarak iyi etmeye çalışıyorlardı. Meselâ 11. asırda yaşamış olan İngiliz Kralı dindar Edward hastaları «Ben sana dokunuyorum. Tanrı iyi eder inşallah!» diyerek tedâvi etmeye çalışıyordu. Ve bu yolla da her bir seansta 1500 hastayı tedâvi ediyordu.

Dolayısıyla Avrupa'da vebâ hastalığına hastanın günahkâr oluşunun değil, fakat yıkanmanın ve temizliğin ayıp telâkki edilmesinin ve özellikle şehirlerin akıl almayacak derecede pis oluşunun sebep olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Caddeler pislik ve hayvan leşleriyle doluydu. Aynı dönemde Arapların caddelerini temizlediklerini, hamamlarının olduğunu ve yiyecek maddelerini kontrol ettiklerini görüyoruz.

Bizzat Peygamber (S.A.S.) halk sağlığı konusunda günde beş kere abdest alma kâidesiyle müslümanlara önemli bir ilerleme sağlamıştı. Sünnet sâyesinde günümüzün kanser araştırmacıları, cinsiyet organlarındaki kanserin önemli ölçüde önüne geçildiğini belirtmektedirler.

865 - 933 yılları arasında yaşıyan Er Râzi, hekimliğinin yanısıra aynı zamanda astronom, müzik teorisyeni ve filozof olup çevre kirlenmesi araştırmacılarının da babası sayılır. Bağdat'ta bir hastahânenin yapımında yer tesbiti için şehrin muhtelif yerlerine et astırır, yirmidört saat sonra en az bozulmuş olan etin bulunduğu yere hastahânesinin yapılmasını tavsiye eder.

Ondan yüz sene önce Hârun Reşid Bağdat'ta ilk hastahânesini yaptırmıştır. Hastahânenin teşkilâtı, zamânın yazarlarına göre hastaların bitli hasırlarda yattığı, hastabakıcıların koğuşlara ancak ağızlarını burunlarını tutarak girdikleri ve ölenlerin bâzan 24 saat yerinden alınmadığı Paris'teki «Hotel de Dieu»nin teşkilâtından oldukça farklıydı. Buna rağmen o devirde «Hotel de Dieu» tıp alanında büyük bir yenilik olarak kabul edilmişti. Çünkü 12. asırdan önce Avrupa'da hastahâne diye bir şey yoktu ve bu fikri haçlı seferlerine iştirak edenler, Araplardaki hastahâneleri gördükten sonra Avrupa'ya getirdiler.

Milâdi 850 yılında Bağdat'ta 34, Kurtuba'da ise 50 hastahânenin olduğunu ve her birinde düzinelerle hamamın bulunduğunu görüyoruz. Birçoklarının yıllık bütçesinin bir milyon dirhemi geçtiği bu hastahâneler, ayrıca, bağışlar, miras olarak bırakılan mallar ve muhtelif emlak gelirleriyle finanse ediliyordu.

Er Râzi, yanında göz doktorundan sinir hastalıkları mütehassısına kadar çeşitli sâhalarda ihtisas yapmış 24 mütehassıs doktoruyla çalıştığı hastahânedeki hastalığın cinsine göre ayrı koğuşlarda yatırılmış olan hastalarını tedâvi ederdi. Talebeleleriyle hergün viziteye çıkıyordu. İyileşen hastalar için dinlendirici müzik çalınan ve satranç oynanan ayrıca bir dinlenme salonu vardı. Kendisi müzik hakkında eserler de vermiştir. Er Râzi, yazılan ilk «Ev Doktoru»nun müellifidir. Devrinin herhalde en büyük mütehassısı olarak bu hastalığın tedâvisi ve cerrâhi yolla iyileştirilmesi konusunda yazılar yazmıştır.

Ölümünden sonra sandığında binlerce hastaya âit hastalığın geçmişı hakkında bilgiler, hayat hikâyeleri ve âile anam-

nezlerinden başka eski Yunanlı hekimlerinin tashih edilmiş eserleri ortaya çıkmıştır. Daha sonra talebeleri bu malzemeleri değerlendirmişlerdir. Otuz cildi bulan eserleri Ortaçağ'da hem İslâm hem de Hristiyan âleminin en önemli tıp ansiklopedilerinden sayılmıştır.

Bağdad, Kahire ve Kurtuba'daki hastahânelerde, hastalara kadın ve erkek hasta bakıcılar bakmaktaydı. Aynı devirde Londra, Berlin ve Paris'teyse medeniyetten eser bile yoktu.

Peygamber'in (S.A.S.) vefâtından bir asır bile geçmeden müslümanlar ilmi yenilikleriyle kâbiliyetlerini ortaya koymuşlardır. Bağdat'taki büyük hastahâne ateşli hastaların bulunduğu koğuşlar, fıskiyeleriyle havayı serinleten havuzların bulunduğu yerlerin yakınındaydı. Akıl hastaları, bugün bile az rastlanan bir şekilde insânî muâmele görüyorlardı. Çalınan hafif ve hoş bir müzik ve anlatılan masallarla hastaların dertleri azaltılmaya ve uykusuzlara yardımcı olunmaya çalışılıyordu.

Zengin ve fakir hastalar eşit muâmele görüyordu. Taburcu edilenler, hastalık sonrası tedâvi ve bakım için beş altınlık yardım alıyordu.

Bu tıp merkezlerinde cerrah, göz doktoru, rûhiyatçı, dâhiyeci ve jinekologlar çalışmaktaydı. Ayrıca zengin kütüphânelere ve eczâhânelere sâhiptiler.

Hareket imkânı olamayanlarla uzakta oturan hastalara seyyar hastahânelerle yardım ediliyordu. Halbuki herkes kliniklerin günümüzün icâdı olduğunu zanneder.

Müslüman hekimler jinekoloji sâhasında yeni buluşlar yapmışlardır. Doğum sırasında rahimin kas çalışmasından başka birçok kadın hastalıklarıyla rahim kanserini keşfetmişlerdir. Doğumlarda haznenin sun'î olarak genişletilmesine yarayan bir âletle vajina spekulumunu bulmuşlardır.

Ali İbn-Abbas adındaki bir nisâiyeci Darwin'den bin sene önce türlerin ortaya çıkışı ve çevreye vazifelerine göre uyum sağlamaları konusunda eser vermiştir.

Almanya'da Federal Sağlık Dâiresi, Amerika'da ise FDA tarafından yapılan ilâç kontrolü çağın bir buluşu değildir. Müslümanlar da eczacılık sâhasında preparatların kalite kontrolünü yapmaktaydılar.

Eczacılık ruhsatlı bir meslekti ve eczacılar doktorun reçetesinde öngörülen nispette ilâç yapmakla mükelleftiler. Doktor-

ların eczânê işletmeleri veyâ ilâç depo etmeleri kânunlarla yasaklanmıştı. Bu sûretle menfaat çatışmalarının önüne geçilmiş olunuyordu.

Doktor Er - Râzî altının ve gümüşün tedâvi edici hassalarını keşfetti. Arapçada şarob denilen nebâti hulâsalarından yapılmış olan şuruplarla, tadı kötü olan ilâçları hastaların daha kolay içmelerini sağlamıştır. Daha sonra da kendisinin meyvelerin şekerlemelerini yaparak, tatlı hapları bulduğunu görüyoruz.

Ortaçağ'da Avrupa'dan doktorlar Arap ülkelerine bilgilerini iletirmek için gidiyorlardı. Kutsal Roma - Germen İmparatorları ise bilgi seviyelerinin daha yüksek olması sebebiyle, hep Arap doktorlara tedâvi olmaktaydılar.

Bugünkü Batı tıbbı, tesiri günümüze kadar görülen İslâm tıbbının üstüne inşâ edilmiştir. Müslümanların sayesinde anestezi, bakteriyoloji, hastahâne bakım ve yönetimi, cerrahlık, eczacılık, oftalmoloji ve tıbbî eğitimde büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Meselâ, kaç kişi, günümüzde hâlen kullanılan cerrâhi âletlerinin, 11. asırda yaşamış olan Arap cerrâhi Halef bin Abbas Ebû'l-Kâsım tarafından bugünkü şekline sokulduğunu bilmektedir? Onun döneminden beri damar ayırıcı âlet, kemik testeresi, kaşık, yara dikmeye yarayan iğne, küret ve bistürü gibi âletlerin şekilleri hemen hemen hiç değişmemiştir.

Zekâ, gayret ve inanç gibi vasıflar Arapların tıp alanındaki büyük başarılarına sebep olmuştur. Dinî gayretleri sayesinde yaratıcı bir zekâ geliştiren Araplar güzel olan her şeye karşı eğilimleri yanında hayâl ve ifâde güçlerinin de yardımıyla, akli ve rûhi melekelerini geliştirmişlerdir.

Vajinal spekulumun bulucusu olan Ebû'l-Kâsım damar bağlamasını tatbik ettiği halde ondan 600 sene sonra bir Fransız cerrah bu işi yaparak tıp târihine adını yazdırmıştır. Aynı şekilde William Harvey (1619) den 400 sene önce bir Kahire hastahânesinin başhekimi olan İbnü'l-Nâfız kan dolaşımını, «İbni Sînâ'nın Kânun'undaki Teşrih İlmine Şerh» adlı eserinde göstermiştir. Nitekim Harvey de Galile gibi Arapların tesirinin fazla olduğu Padua Üniversitesi'nde okumuştur. Tesâdüf mü dersiniz?

İslâm tıbbında, tıp eğitiminin gâyesi ferdin ve cemiyetin sağlığını korumak ve düzeltmektir. Doktorların eğitimi 5-6 yıl sürüyordu. Tahsile fizik, kimya ve biyoloji eğitimiyle başlanıyor;

ikinci yılda anatomi ve fizyolojiye geçiliyordu. Bu dersleri patoloji ve farmakoloji tâkibetmekteydi. Hastalarla dördüncü yıldan itibaren uğraşılmaya başlandığını görüyoruz.

Batıda **Avicenna** olarak bilinen **İbn-Sinâ** (980 - 1037), Bağdad'daki bir hastahânenin başhekimiydi. Kendisi doktorlar için uygunluk imtihanını geliştiren kimsedir. Yine mezun olanlara doktorluk yapabilmeleri için vermiş olduğu sertifika sayısından o günün iki milyonluk şehri Bağdad'da 860 doktor bulunduğunu, yâni 2325 kişiye bir doktor düştüğünü görüyoruz. Başka şehirler için buna yakın rakamlar verilmektedir. Kanserin lokal bir hastalık olmayıp, bir sistem hastalığı olduğunu ilk keşfeden yine odur.

Günümüz tıbbında bu konuda değişen birşey yoktur. Ancak bu devirle o devir arasında önemli bir fark vardır. İslâma göre insanın yaptığı herşey müslümanlık açısından ele alınıyor ve Kur'an insanların davranışı ile doktorların hastaları tedâvisinde temel teşkil ediyordu. Bizzat Peygamber (S.A.S.) o dönemde biz fizyoterapistlerin yakından tanıdığı «Her hastalığın bir tedâvisi vardır» hadisini söylemişti.

Müslümanlar tıp sâhasına acabâ hangi yenilikleri getirmişti? Şifâli bitkiler daha önceleri de biliniyordu. Ama ilk antibiyotikleri müslümanlar kullandılar. Arap hekimleri yalnızca sâri hastalıkları açıklamakla kalmamışlar, ayrıca ilâç kodekslerinde kuduz ve diğer bulaşıcı hastalıklar için şifâli bitkilerin adlarını ve terkiplerini de uzun uzun anlatmışlardır.

Daha Peygamber (S.A.S.) döneminde o devrin hekimleri atların koşum takımlarında teşekkül eden bir çeşit küf mantarından merhem yaparak kullanıyorlar ve bu sâri hastalıklarda bıçak gibi tesirli oluyordu.

Yaklaşık 1500 sene sonra 1920 senesinde bu mantar İngiliz kimyâgeri **Fleming** tarafından yeniden keşfedilmiş ve yaptığı preparat için, kendisine, Nobel mükâfâtı verilmiştir. Mantarın adı **Penicilium**'dur.

İslâm tıbbı daha çok şifâli bitkilerden istifâde etmekteydi. Günümüzün antibiyotiklerinden olan Kloramfenicol ve Strep-tomisin gibi ilâçlardan daha tesirli nebâtî ilâçlara sâhiptiler. O devrin eserlerinden, tüberküloz, tifüs, difteri ve çiçek hastalığının tedâvi edildiğini okuyoruz.

Toplanan şifâli bitkiler önce temizleniyor ve kurutuluyor-

du. Sonra toz hâline getirilip, bir Arap buluşu olan alkolle hula hâline getirilmekteydi. Bitki menşe'li ilâçların yanında müslümanların hayvânî ve mineral asıllı ilâçlardan istifâde ettiklerini de görüyoruz. Böylece koruyucu hekimlikte, cerrahlığa lüzum kalmadan, hastalıkların tedâvisine imkân sağlayan birçok ilâç ve tedâvi yöntemlerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da en zor durumlarda operasyonlara başvuran müslüman doktorların prestijlerini o devirde oldukça artırmaktaydı.

İslâm anlayışına göre iç hastalıklarla arazlarının insanın hâleti rûhiyesi ile yakından ilişkisi bulunmaktadır ve bunlar birbirlerinden ayrılamaz. Rûhi sebepten ortaya çıkan hastalıklar arasında baş ağrıları, akciğer tüberkülozu, mide hastalıkları ve hezeyansız şiddetli ateş, sarılık, bağırsak iltihaplanmaları, nikris ve poliartrit gibi hastalıklar sayılıyordu. Baygınlığın, birçok eserde sebebi psikojen de olabilen kan dolaşımı bozukluğundan ortaya çıktığı belirtilmektedir. Eserlerde en çok mide ve safra kesesi rahatsızlıklarına rastlanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (S.A.S.) de, hastalıklara sebep olarak bir hadisinde «İnsan oğlunun doldurduğu midesinden daha kötü bir kap yoktur» diye göstermektedir.

Safra kesesi hastalıklarından tutun da rüptür'e kadar birçok hastalıkların sebebi o zaman da, günümüzde olduğu gibi, psikosomatik olarak gösterilmiştir.

Cüzzam hastalığı, Lepra'dan başka her çeşit Egzantem'i de ihtivâ eden genel bir hastalık ismiydi o zaman...

Teşhiste tam bir anamnezin yanında, kontrol ve elle muâyene de yapılıyordu. Tawaddud'dan, insan vücudunun durumu, ellerin sıcak, soğuk, nemli, kuru veyâ gergin olması, göz kapaklarının rengi ve sırtın teşhisteki duruş vaziyetinden hastalığın nasıl belirleneceği hususunda bilgi edinmekteyiz.

O devirdeki göz doktorlarının eserleri bugün de oftalmoloji alanında geçerliliğini muhâfaza etmektedir. Bu konuda Huneyn İbn İshak (809-873), Er Râzî (865-933) ve Batı'da Avicenna adıyla bilinen en tanınmış müslüman hekim İbn Sinâ (980-1037)'nin çeşitli eserleri vardır. Huneyn İbn İshak'ın «Kitâbü'l-aşr makâlat fi'l-ayn = Göz hakkında on makâlelik kitab» adlı eseri bu konudaki en eski eser olup, aşağıdaki hususları ihtivâ etmektedir:

- 1) Gözün yapısı. 2) Beynin yapısı (Demek ki o devirde gör-

me merkezinin beyinde olduğu bilinmekteydi). 3) Görme sinirleri ve görme olayı. 4) Hijyen. 5) Göz kazâlarının sebepleri. 6) Göz hastalıklarının belirtileri. 7) İlaçların tesir gücü. 8) Göz ilaçları. 9) Göz hastalıklarının tedâvisi. 10) Reçeteler. 11) Göz cerrâhisi.

O dönemlerde körlük, katarakt ve şaşılık tedâvileri yapılmaktaydı. İbni Sinâ da ayrıca eserlerinde katarakt ameliyatını bütün incelikleriyle anlatmaktadır.

Batı'da Alhazen adıyla tanınan hekim İbnü'l-Haysem müslümanların dünyâca tanınmış dâhilerinden biriydi. Kendisi ışığın havada ve suda kırılması üzerinde çalışmış ve hava tabakasının kalınlığını hesaplamıştır. Bu hesapları yaparken muhtelif tip cam prizmalar kullanmıştır. Bu arada bir yan ürün olarak 1000 senesi dolaylarında gözlük camını bulmuştur.

Müslümanların tıbbî eserlerinde ruh hastalıklarıyla ilgili kısımlarda bulunmaktadır. Hastalıklar, kesin bir şekilde teşhis edilmiştir. Kur'an'ın sefâhat ve aşırılıkları kesin olarak yasak etmesi sebebiyle, sadizm, mazohizm, homoseksüellik, lutilik, sevicilik ve sodomi de bu konuda incelenmiştir.

Müslümanlarda ilaçlar nebâtî, hayvânî ve mineral menşeli olup, Galen'in ve Eskiçağ hekimlerinin eserlerinde bulunmayan birçok ilaç da bulunmaktadır. Meselâ kâfur, havlıcan, zitvar kökü kabuğu, anarkadia, helile, sandal ağacı tahtası, hindistan cevizi, sigala ağacı sıvısı, karanfil, sakız ağacı, kebabe (hint biberi) ve zarnab bunlar arasındadır. Bunların bir kısmı, Ummanlı Arap denizcilerin Çin'e kadar yaptıkları deniz seyahatlerinden getirdikleri şifâlı bitkilerdir. Hükümdârının hekimliğini ve danışmanlığını yapmak şerefine nâil olduğum Umman Sultanlığı'nın bugünkü başşehri Muskat'tır. Nux muschata adıyla bilinen hindistan cevizi türü bu şehre göre adlandırılmakta olup, bugün bile gastrit, mide ve bağırsak iltihapları, gastrokardiyal belirtiler ve nevrastenide ilaç olarak kullanılmaktadır. Şifâlı bitkiler arasında sarısabır ve müşhiller de geçmektedir.

Binbir Gece Masallarında 900. gece ile 930. gece arasındaki «Kral Caliad'la oğlu Wird Han» bölümünde bir tüccarla hırsızlardan söz edilmekte ve şöyle denilmektedir:

«O da ona içinde epeyce sarısabır bulunan bir toz ilaç vererek, o gece almasını söyledi. Tüccar da o gece ilacı içip biraz

rahatladı. Ertesi gece daha fazla sarı sabırlı bir ilaç verdi. Bir sonraki sabah, tüccar ishal oldu. Üçüncü gece ise hırsız tüccara zehirli miktârı sundu.»

Yine Binbirgece masallarında kabuğu çıkarılmış susam, kızcık ağacı ve üzümün ilaç olarak kullanıldığını görüyoruz.

Aynı eserin 243 - 269. gecelerini ihtivâ eden bölümünde ise erkeklik gücünü artıran bir ilaç terkiibinden söz edilmektedir. İki ons Yunan afyonu, biraz Çin kebâbesi, tarçın, karanfil, kakule, zencefil, beyaz biber döğölerek zeytin yağında kaynatılmaktadır. Bunun da üstüne üç ons günlük, bir bardak kara kimyon ilâve edilmekte ve daha sonra elde edilen terkip bal ile mâcun hâline getirilmektedir.

Benç'in İslâm tıbbında özel bir yeri vardır. Bu tâbir ilgili literatürde sık sık geçmektedir. Peki, ne işe yarar? Câbir ibn Hayyan'ın «Zehirler Kitabı» adlı eserinde Benç'in siyah ve beyaz banotundan (Hyoscyamus niger ve albus) elde edilen hulâsa olduğu belirtilmektedir. Banotu ise atropa, tatula, adamotu, scopolia gibi patlıcangiller sınıfından bir bitkidir. Bu bitki ve hulâsaların tesirli olan kısımları atropin, Hycoscyamin ve scopolamin gibi alkaloidler ihtivâ ederler. Tesirleri birbirlerine benzemekle birlikte bâzı farklılıklar arzederler. Hepsi de parasempatik sinir sisteminin uçlarına önce tenbih edici, sonra da paralyze edici tesir yaparlar. Atropin ve Hycosycamin daha çok tembih edici scopolamin ise paralyze edici bir tesire sâhiptir ve haşhaş yâhud afyonla birlikte verilerek ayarı yapılabilir. Bu bitkilerden elde edilen hulâsalar ve terkipleri şarapla karıştırılmakta ve uyku verici, ağrı dindirici hassalarıyla anestetik madde olarak tütsülerde ve «uyku süngeri» adıyla tatbik edilen usulde kullanılmaktadır. İlâcın veriliş şekil ve miktârı ayarlanmakla hastada istenirse uyku veyâ tenebbüh hâli yaratılmaktadır. Bu ilaçların kullanılmaları ile ilgili ciltler dolusu eser vardır. Hem de yalnızca Doğu'da değil.

Câbir ibn Hayyan, «Zehirler Kitabı» adlı eserinde bu ilaçların kasten veyâ yanlışlıkla fazla kullanılmaları hâlinde, bal, boraks ve dereotunun suda kaynatılarak kusturucu ilaç olarak verilebileceğini belirtir. 64 farklı maddeden yapılan Tiryak'ın başlı başına bir panzehir ve her derde devâ bir ilaç olduğu anlaşılmaktadır. Paraselsus da dâhil olmak üzere Ortaçağ Avrupası'nın bütün hekimleri bu ilâçtan bahsetmektedirler.

İslâm tıbbında bal oldukça önemli ve çok yönlü bir ilâç olup **kronik bilharziya** ve bilhassa bu hastalıkla ilgili mesâne yaralarında kullanılmaktaydı. Kur'an'da da balın tedâvi edici hususiyetinden söz edilmektedir. Nahl sûresinin 69. âyetinde;

«**Karınlarından değişik renklerde bir içecek çıkar ki, onda insanlara şifâ vardır. Şüphesiz ki bunda iyi düşünen bir millete, öğüt, ibret belge ve delil vardır**» diye geçmektedir.

Bu mevzûda Peygamber'in (S.A.S.) de hadisleri vardır.

«**Şu iki ilâcı al : Bal ve Kur'an.**»

«**Her kim ayda üç kere bal yerse ağır hastalıktan kurtulur.**»

«**Şu üç şeyde şifâ vardır : Bal şerbeti, hacamat yaptırmak ve dağlamak. Ancak bu sonuncusunu tavsiye etmem.**»

Batı'da Avicenna diye bilinen İbn Sinâ ise balı yaraya sarıyor ve yaranın çabuk tedâvi olduğunu söylüyordu. Çünkü balın bakterileri öldürücü bir özelliği vardır. Ayrıca nem çekiciliği dolayısıyla uzun süre ıslak kaldığından yaraya ve yeni teşekkül etmiş olan dokulara da yapışmaz. Bunun yanında balın toksik ve tahriş edici özellikleri de yoktur. İçerisindeki glikoz, fruktoz, vitaminler ve mineraller ise yeni dokunun çabuk teşekkül etmesi için çok lüzumlu olan maddelerdir.

Hem İbni Sinâ, hem de İbni Hâfız balın üroloji alanında nasıl kullanılacağını eserlerinde yazmışlardır. İbni Nâfız bal ile şifâli bitkileri veyâ arpayı ezerek karıştırıp **mesâne tümörü** tedâvisinde kullanmıştır. Râzî, Antakî ve diğer bâzı hekimler böbrek ve mesâne taşlarının kontrolunda bal ile diğer uygun maddeleri karıştırarak kullanmışlardır.

Bal ayrıca mide, bağırsak, göz, deri, kalp, kan, nefes yolları hastalıkları ile psikonevroz ve zehirlenmelerin tedâvisinde kullanılmıştır.

Çok geniş bir tatbik sâhası olması sebebiyle bal, İslâm tıbbında oldukça sık kullanılan tabii ilâçlardan biri hâline gelmiştir.

(Eski milletlerin tıp sâhasındaki çalışmaları ve muasır tıptan İslâmî tıbbın müsbet yönde ayrıldığı bir husus daha vardır.) **Müslüman hekimler yalnızca tedâvi ve ilâçla yetinmemişler, İslâmiyet'i de bir din ve hayat şekli olarak sistemlerine dâhil etmişlerdir.** Kur'an ile Hz. Peygamber'in (S.A.S.) hadisleri dâima tedâvilerinin bir parçası olmuştur. Din ile ilim arasında, başka dinî cemâatlerdeki gibi bir çelişki bulunmadığından bu

tatbikat, müslümanlarca mümkün olmuştur. Dolayısıyla doğruyu söylediği için cezâlandırılacağı korkusuyla sözünden vaz geçen bir Arap Galilesi'ne rastlamıyoruz. Ayrıca İslâmiyet'te kili- sedeki gibi dogmatik bir görüş de olmadığından, bu dogmadan sapanların ateşe atılarak öldürülmesi müslümanlıkta söz konu- su değildir.

Galileo Galile'den söz açılmışken bir noktayı belirtmek isterim. Onun, dünyânın güneş etrafında döndüğü fikrini kim- den aldığını tahmin edersiniz? Kendisi Padua Üniversitesi'nde profesördü. Venedik'e bağlı olan Padua şehrinde. Nasıl Vene- dik Arap baharâtı için bir aktarma merkezi idiye, Padua da Arap ilmi için aynı şeydi. Galile, Kepler ve Kopernik'in eserleri aynen Arap araştırmacıların buluşlarıyla doludur. Galile'den beşyüz sene önce Arap astronomları dünyânın güneş etrafında döndüğünü isbat etmişlerdir. El Fergani güneş yörüngesinin geriye doğru döndüğünü tesbit etmiştir. Dolayısıyla Galile'nin ileri sürdüğü fikir aslında ona âit bir ilmi buluş değildi. Aynı şeyi dünyânın kendi ekseni etrafında dönmesi hâdisesi için de söyleyebiliriz. Batılılardan çok önce El Birûnî bunu keşfetmiş- ti. El Harizmî dünyânın yuvarlak olduğunu bulmuştu. Batı'da ise bu iddiâda bulunan kimseler aradan asırlar geçmesine rağ- men engizisyon mahkemeleri tarafından ateşe atılmıştır.

Dişçilikle ilgili eserlerde Hz. Peygamber'in (S.A.S.) modern ağız sağlığı ve diş profilaksisinin kurucusu olduğunu görüyo- ruz. Kendisi, müslümanlara günde beş kere ağızlarını ve ağız boşluğunu yıkamalarını söylemiştir. Arabistan'da yetişen bir bitkinin köklerinden kendisi ilk diş fırçasını yapmıştır ve bu günümüzde de kullanılmaktadır.

Yazımın başlangıcında da belirttiğim gibi dünyânın birçok yerinde İslâmın yeniden uyanışına şahit olmaktayız. Müslüman ülkeler hak, hukuk ve hürriyetin Batı'nın kurtuluş reçetelerin- den beklenemeyeceğini artık anlamışlardır. Koloni döneminin dini devlet işlerinden kesin bir şekilde ayıran hükûmet faâli- yetleriyle, komünizm ve kapitalizm gibi Batı kültürünün men- fi tesirleri, bu milletlere mâzilerini hatırlatmıştır. Bu husus da- ha belirgin olarak tıp sâhasında kendini göstermektedir. Gerçi modern tıbbın tamâmiyle reddedilemeyeceğini müslümanlar da bilmektedir. Fakat ulaşabileceği hudutlara varmış olan Batı tib- bî ile an'anevî tıbbın müşterek çalışması, tıbbı insânî bir de-

rinlik kazandıracak ve yeni gelişmelere imkân sağlayacaktır. Bizler için bilinen bir vak'a ortadadır. Kendi ülkemizde de (Federal Almanya'da) bâzı menfaat grupları, tesirlerinin azaldığını gördüklerinden tabii ilâçları tamâmen ortadan kaldırma çabası içindedirler. Meselâ bir Hint bitkisinin kökü olan Rauwolfia'nın satın alınmasının reçeteye bağlanması ve yavaş yavaş bir skandal hâline gelen Aristolochia hâdisesini bu meyanda zikretmek mümkündür.

Ancak, müslüman âlemine yeniden dönecek olursak böyle münâkaşalara rastlamıyoruz. Tersine 1981 senesinin Ocak ayında Kuveyt'te «Birinci Beynelmîlî İslâm Tıbbî Konferansı» toplanmıştır. Bir sene sonra da ikinci bir konferans yapılmıştır. Burada hedef hastahânelerde ve muâyenehânelerde tatbik edilen modern tıbbın yanında, hekim, farmakolog ve tıp târihçilerinin iştirak ettiği bu konferanslarla İslâmî tıpta bir röneseans meydana getirerek; bütün İslâm âlemi için hasta tedâvisinde ikinci bir yolun gelişmesine imkân sağlamaktadır. Husûsî bir vakfın maddî imkânlarıyla Kuveyt'te bu buluşların tatbik edileceği model bir hastahânenin kurulmasına karar verilmiştir. Burada Câmî ve Kur'an okulu kurulacak, bunlar hastahânenin merkezini teşkil edecektir. Müslümanların görüşüne göre İslâmî tıp hiçbir zaman müesses ahlâkî ölçülerin dışına çıkmamıştır. İnsan, dâimâ madde ve mânâsı ile bir bütün olarak ele alınmıştır. Kezâ sağlık teşkilâtı da bu hudutlar içerisinde hareket ettiği devirlerde sağlam bir mânevî yapıya sâhip olmuştur; insânî şartlar göz önüne alınmadan o devirde hasta tedâvi edilmemiştir.

Batı dünyasında ve burada (Federal Almanya'da) son zamanlardaki tıbbî faâliyetlerin hedefinin de bu yönde oluşu, hem dikkat çekici, hem de sevindiricidir. Gönül bu tip faâliyetlerin sâdece müslüman âleminde kalmamasını temennî ediyor. Biz Batılı fizyoterapistler, kendi sâhamıza dâhil olduğundan bu faâliyetleri cânî gönülden destekleyebiliriz. Ben şahsen Arap dünyasındaki yakın ilişkilerimle müslüman hekimlerin Batı Almanya'daki fizyoterapistlerle yakın ilişki kurmalarını temine çalışacağım. Federal Alman fizyoterapist, hemeopat ve fitoterapistlerinin beni bu konuda desteklemelerini temennî ederim.

MİLLET KAVRAMI'NIN FELSEFİ TEMELLERİ*

Yard. Doç. Dr. Fahrettin OLGUNER**

1 — Meseleyi Sunuş :

Millet kavramı çeşitli yönlerden incelenebilir. Başlığımız ise «Milletin oluşmasında felsefenin rolü» tarzında anlaşılabilir. Biz burada «Millet»in etimolojisini, târihini... yapacak değiliz. Üzerinde durmak istediğimiz şey, «millet» kavramının ne cinsten bir kavram olduğunu, gerçek bir muhtevâsının bulunup bulunmadığını ve şâyet varsa bunun temelini, ya da temellerinin ne olduğunu veya olabileceğini felsefî gözle görmeğe çalışmaktan ibârettir.

Bilindiği gibi biz çeşitli kelimeler kullanırız : Taş, açlık, üçgen, melek, zümdürü-ankâ... gibi. Bunların ifâde ettiği kavramlar, oldukça farklı muhtevâ ve realitelere sâhiptirler.

Şimdi, acabâ «Millet» kavramı hangi türden bir kavramdır? Bunun muhtevâsı ve realitesi nedir?

*
**

* Bu yazı, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü tarafından düzenlenen I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur (7-11 Mayıs 1984).

** Müellifimiz, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyelerindendir.

II — Meseleye Giriş :

Millet kelimesinin Arapça olduğunu ve «din» mânâsına geldiğini hatırlatıp geçelim.

Terim olarak millet, ana hatlarıyla; «belli inançlara ve değerlere, muayyen karakterlere, belli bir siyâsi yapıya sâhip olan, ya da herhangi bir zamanda sâhip olmuş bulunan insanlar topluluğu» olarak târif ve tavsif edilebilir.

İmdi, dünyâda şu kadar milyar insan mevcut. Bunların, insan olarak, hemen hepsinin eli, kolu, ayağı, başı... vardır. Nasıl oluyor da bunlardan bir kısmını ötekilerden ayırarak «**şu millet**» diyebiliyoruz? Acaba insanları çeşitli gruplara bölebilmek için birini ötekinden ayıran belli vasıf, ya da vasıflar var mıdır? Şâyet varsa, bu vasıfların öze ilgisi nedir? Yâni kalıcı mı, yoksa durmadan değişen şeyler midir?

Vâkıada insanlar «**şu millet, bu millet...**» olarak bölünüp ayrılmış görünmektedir. Acaba, bir milleti ötekinden ayıran şeyler; toprak, iktisâdi yapı, ırkı bünye... gibi maddi şeyler mi, yoksa dil, din, târih... v.b. rûhî, mânevî, kültürel unsurlar mıdır? Yâni, milleti oluşturan asıl unsur, ya da unsurlar nelerdir?

Eğer, bir milleti ötekinden ayıran maddi, ya da rûhî, mânevî ve kültürel unsurlar varsa bunlar :

1 — Zamanla şu veyâ bu sebeble değişen, yok olan unsurlar mıdır? Şâyet böyle ise, değişen vasıflar ve yok olan unsurlar karşısında «**değişmez, sâbit ve devamlı kalabilen bir millet**»-ten söz edilebilir mi?

2 — Şâyet «**değişmez ve sabit**» iseler :

a — «**Millî bünyede değişme ve gelişme yok**» mu denecektir? Bu takdirde târih sahnesinden silinmeler nasıl izah edilecektir?

b — Ve nihâyet bu temel unsurlar, ya da değişmez vasıflar dediğimiz şeyler yeni nesillere nasıl intikâl etmektedir?

*
**

III — Milliyet Nazariyeleri :

Bu sorular bizi bir takım «**milliyet nazariyeleri**»ni gözden geçirmeye sevketmektedir.

A — Irk Meselesi :

Nazariyelerden bir kısmı milleti meydana getiren temel unsurları fizik bünyede arar ve onu «fizyonomik benzerlikler»de görür. Bilinen tâbiri ile bu «ırk» nazariyesidir. Herhangi bir hayvan nevi içinde gerek bünyelerinin yapısı, gerekse uzvî (organik) fonksiyonlarının icrâ ve ifâsı yönünden ayrı gruplar teşkil edebilecek tarzda farklı şekil ve kabiliyetlere sâhip hayvan zümreleri görülmektedir. Buna ırk (veyâ galat-ı meşhur bir ifâde ile cins) denmektedir: Arap atı, tazi, buldok köpeği... gibi. İşte bu noktadan hareket eden bazı antropologlar, insanları da buna paralel bir tasnife tâbi tutarak onları; renklerine, kafatası, şekillerine... göre ayırmışlardır. Başlangıçta safca diyebileceğimiz bu hareket, neticede «seçkin» ve «üstün ırk» iddialarına ulaşmıştır. Comte de Gobineau (1816-1882) bunun edebiyâtını, Hegel (1770-1831) felsefesini, Hitler (1889-1945) de siyâsî plânda uygulamasını yapmıştır.

Acabâ, gerçekten birbirinden mâhiyetçe farklı ırklar var mıdır ve şâyet varsa bu, «sâbit, devamlı ve sürekli» midir?

Burada birbirine zıd iki nazariye görünmektedir :

1 — Nevilerin Sâbitliği :

Bu nazariyelerden birincisi, Cuvier'nin (1769-1832) temsil ettiği «nevilerin sâbitliği» fikridir. Buna göre her tür kendine has karakterleriyle doğar ve bunu devam ettirir. Çünkü, madde âleminde kararlılık hâkimdir. Bir maddenin tabii hâlini bozmağa kalkarsanız size karşı direnir. Canlıda bu çok daha bâriz ve karşı koyma daha serttir. Soya çekmeyi temin eden hücredir, hücrenin çekirdeğidir. Bu, dış tesirleri red ve tashih eder. Netice olarak ırk ve türler sâbit kalır.

2 — İstihâle (évolution-değişme) :

Birincinin tam karşısında, Darwin (1809-1882) ve Lamarck (1774-1829) gruplarının ileriye sürdüğü istihâle (évolution-değişme) nazariyeleri bulunmaktadır. Buna göre de nevirler değişmekte, hem de durmadan değişmektedir. Dolayısıyla sâbit ve devamlı bir ırktan, ya da ırklardan söz edilemez.

3 — Âni-değişme (mutation)

Yukarıda işaret edilen iki zıd görüşü yumuşatıp belli ölçüde birleştirerek çözüme yaklaştırarak bir üçüncü açıklama tarzı

olarak «âni - değişme - mutation» fikri ortada görünmektedir. Çeşitli ilim adamları tarafından belirtilen bu görüş Mendel (1822-1884) tarafından «Mendel Kânunları» şeklinde ifâdesini bulur. Bu temele uygun olarak diyebiliriz ki çok kısa dalgalı ışınlar; iyonizasyon, ultraviyola... ışınları moleküllerin bünyesini sarsar ve doğrudan doğruya jerme nüfûz ederler. Oysa burada kendilerine karşı reaksiyonlar vardır. Bu karşılıklı tesir sırasında meydana gelen kimyevi değişmeler genetik faktörlerin kuruluşunu, kromozomların terkebini sarsar. Çok âni olan bu hal «âni - değişmeyi - mutasyonu» doğurur ve bu değişmeler yeni nesillere intikâl edebilir. Birçok mutasyon soydan gelen mirasta çıkabilir. Yeni tip bütün özellikleriyle birden doğar ve yeni kuşakta sâbit şekil alır. Fakat bu, seleksiyon ile daha bâriz hâle gelir veyâ azalabilir, yayılabilir. Mutasyonla istikrarlı yeni türler elde edilebilir.

4 — Değişme ve Sâbitlik :

Şu halde ırkda değişmeler vardır. Ancak bu değişme, matematik dille ifâde edilebilecek bir «kânun» değil, ihtimâli bir tarzdadır. Ağır ağır ve zamanla değil, sert bir şekilde ve âni olarak vukû bulur. En önemlisi de tek istikâmetli ve yalnızca tekâmüle doğru; sinekten file, maymundan insana... değil, çok yönlü bir şekildedir. Bâzı karakterler ortaya çıktığı gibi, kayıp da olabilmektedir. Lâkin değişiklikler, ister vasıf kazanma, isterse vasıf kaybetme tarzında olsun, mutlakâ ve dâimâ aynı tür içinde olur ve o nev'in sınırlarını aşmaz şekildedir. Nev'in değişikliği tarzında ortaya çıkan karakterler ise yalnızca o ferde münhasır olup yeni bir nesil meydana getiremez olarak görünmektedir.

5 — Sonuç :

Öyleyse, açıklamalarımıza paralel olarak diyebiliriz ki; insan nevi, ayrı fizik, fizyonomik karakterler ile farklı zümrelere ayrılabilir ve bu her zaman için mümkündür. Bu karakterler nesilden nesile intikâl edebildiği gibi, fevkalâde hallerde değişmekte, ya da değişme ihtimâline her an mâruz bulunmakta ve fakat yine de sâbit görünmektedir.

Ancak, acabâ bu fizik ve fizyonomik karakterlerle ortaya çıkan zümre, bir «Millet» oluşturabilir mi?

B — Rûhî - Mânevî Karakterler ve İrsiyet :

Şu, ya da bu şartlarda bâzı fizik ve fizyonomik vasıflarla insanların belirli bir zümre teşkil edebileceklerinin, ihtimâli olarak, mümkün bulunduğunu söyledik. Eğer insan maddeden; yalnızca biyolojik bir bünyeden ibâret olsaydı mesele tamamlanmış olurdu. Oysa insan, aynı zamanda, rûhî ve mânevî bir varlıktır. Şu halde :

Acaba insanlar rûhî kabiliyetleri ve mânevî varlıkları ile de belli vasıflara sâhip muayyen bir zümre teşkil edebilirler mi?

Rûhî ve mânevî alanda belirli vasıflara sâhip bir zümrede bu vasıflar :

Acaba doğuştan gelen ve değişmez şeyler midir? Şâyet böyle ise, bunların sonradan eğitimle veyâ herhangi bir dış tesirle tashih ve tebdili elbette ki mümkün değildir. Üstelik böyle bir zümrenin bulunduğu dâireden bir adım dışarı çıkması, gelişmesi... kesinlikle söz konusu olamaz.

Şâyet rûhî kabiliyetlerle mânevî vasıflar sonradan kazanılan şeyler ise, bunlar :

Yeni nesle intikâl ediyor mu, etmiyor mu?

Eğer, her kazanılan şey, yeni nesle intikâl ediyorsa, her yeni nesil, bir öncekine nisbetle, büyük farklılıklarla ortaya çıkar. caktır.

Aksine, yeni nesle intikâl etmiyorsa, yeni nesil bütün kabiliyetlerini kendisi kazanacak, ancak, tıpkı bir balmumu gibi doğmuş olacağı için, ya tamâmıyle tesâdüfî tesirlerle şekillenecek, ya da eğitim ve öğretimle her kalıba sokulabilecektir.

Burada da araştırmalar hayvanlar âleminden başlamakta ve arada paralellikler kurulmaktadır.

Bilindiği gibi hayvanlarda çeşitli fonksiyonlar hâlinde tezâhür eden içgüdüler (sevk-i tabiiler) vardır.

Acaba bu içgüdüler her türün kendine has ve sâbit şeyler midir? Yoksa, tecrübelerle kazanılan şeyler midir?

Burada da görüşler birbirine zıd iki ayrı kolda yürümektedirler.

1 — İçgüdülerin Sâbitliği :

Leibniz (1646 - 1716) ve Cuvier (1769 - 1832) gibi bâzı düşünürlere göre içgüdüler sâbittir, değişmezler.

2 — İçgüdüler Kazanılıp Kaybedilir :

Bâzılarına göre de içgüdüler, soyun tecrübelerine dayanan ve soydan gelen mahsullerdir ve tabii olarak bunların değişkenliği söz konusudur. **Darwin** ve arkadaşları buna dâir bazı örnekler gösterirler.

3 — İçgüdülerde Değişme ve Sâbitlik :

Ayrıntıları bir yana bırakarak diyebiliriz ki, tıpkı fizyonomik bünyede olduğu gibi, içgüdülerde de hem kararlılık, hem değişkenlik hallerine şahit olmaktayız. Burada da mutlak olmayan bir sâbitlik söz konusudur.

4 — Rûhi Karakter ve Kâbiliyetlerde Durum :

Hemen belirtelim ki hayvandaki içgüdüler, insanın rûhî kâbiliyetlerine mukâbil tutulamaz. Çünkü, arada derece değil, mâhiyet farkı bulunmaktadır.

Rûhî hâdiseler organik hâdiselere bağlanamaz. Organizma şuurunun oluşması için bir sebep değil, bir şart, gerekli bir zemindir.

Bu iki husûsu göz önünde tutmak şartı ile rûhî karakter ve kâbiliyetler için de şunları söyleyebiliriz :

Rûhî kâbiliyetlerin irsiyetle intikâl ettiği görülen şeylerdendir. Söz gelimi histerik, nevrotik, alkolik... hallerin ve hattâ intihar duygularının babadan oğula geçtiği müşâhede edilmektedir. Aynı çevrelerde ve aynı şartlarda yetiştirilen ikizlerin durumu, rûhî hallerin irsiyetle devam ettiğinin en belirgin örneğini gösterir. Dolayısıyla diyebiliriz ki, organik bünyeye paralel olarak ve fakat organizmaya ircâ edilemez bir tarzda mânevi karakterlerle rûhî kâbiliyetler de, hem de fonksiyonel, yani tavır, mimik, jest... olarak irsiyet yolu ile intikâl eder. Karakterler mutasyonla değiştiği ve bunun da her zaman vukû bulan bir şey olmadığı içindir ki bunlara «sâbit ve devamlı» nazariyle bakılabilir ve bu manzarayı gösterirler. Ancak bu «sebat ve devam» keyfiyeti matematik, bir kesinliğe sâhip olmadığından «değişebilir» vâfına da sâhiptir.

Bu iki hal, değişebilirlik ihtimâli içinde «sâbit ve kararlı bir fizik, fizyonomik ve organik bünye» ve yine değişebilirlik ihtimâli içinde «sâbit ve kararlı rûhî karakter ve kâbiliyetler» dediğimiz iki unsur, çocuğun «temel şahsiyeti»ni oluşturur.

İşte bu «temel şahsiyet»e sâhip olan varlık, dış dünyâya ve dış şartlara açılacaktır. Bütün dış tesirler; eğitim, cemiyet baskıları, coğrafi, iktisâdi... v.b. faktörler bu «temel şahsiyet» üzerine yönelir ve bu temel üzerinde şekillenir. Ancak, unutmamak gerekir ki temel şahsiyet, bütün bu tesirler karşısında passif değil, aktiftir, yâni onları kendine uygun tarzda alabilir, değiştirebilir veya farklı yönlerle sevkedebilir. Şöyle ki; bu şahsiyet, maddî ve mânevî varlıklar karşısında kendine has tavırlar takınacak ve belli değerlendirmeler yapacaktır.

Benzer veya paralel «temel şahsiyet»e sâhip fertler de bu dış dünyâyı paralel tarzda değerlendireceklerdir. Dolayısıyla umûmî fikirler, inançlar, idealler... cemiyet içinde bu fertler üzerinde müşahhas (somut-konkre) hâle gelecektir. İşte, bu benzer temel şahsiyetlerin belli şeyler karşısında müşterek tavır alışları «o topluluğun değerlerini ve topluluğun kültürünü» oluşturacaktır. Bu topluluk belli bir sayı, belli bir seviye ve belli bir organizasyona geçince de kendine has hayat görüşü, kendine has dili, kendine has dini, kendine has kültür ve değerleri... ile bir «Millet» olarak târih sahnesine çıkacak «sâbit ve kararlı» hâli ile yüzlerce, binlerce yıl yaşayacaktır. Ama bu «sebat ve kararlılık» hâli, mutlak olmadığı içindir ki, her an sert ve âni bir mutasyonla «değişme», ya da «yok olma» ihtimâli içinde bulunacaktır.

Sonuç şu ki: «Millet» kavramı, temelden yoksun, ya da sâdece kabul ve kanâatlerden ibâret «ideal bir kavram» değildir. O, gerçek muhtevâlî bir kavramdır. Bu muhtevâ; fizik ve fizyonomik bünye olarak müşahhas, rûhî karakterler olarak mânevî, kültür ve inanç olarak da ideal temellere sâhip bulunmaktadır.

A R Z Ü

Sırr-ı eşyâ murâdım, şekl ü elvânı nîdem
Tahkik imân dilerem, sûrî imânı nîdem.

Görse idim bir defâ dilberimin vechini
Cân ü tenden geçerdim fânî cihânı nîdem.

Kuş dilini bir bilsem tıbkı Süleymân gibi
Lisân-ı Fars u Arab ya da Süryân'ı nîdem.

Serde tâc-ı ma'rifet olsam ebedî sultân
Nîdem taht-ı Kısra'yı tâc-ı hâkânı nîdem.

«Sakahüm» hâmirini bir içsem yâr elinden
Ab-ı hayvânı hattâ âb-ı harâmı nîdem.

Bir dalub gülzârına duyabilsem sesini
Sadâ-yı bûlbülü hem bâğ-ı bustânı nîdem.

Edebilsem bağrımı nâr-ı aşkıyla biryân
Nîdem azâb-ı kabri nâr-ı nîrânı nîdem.

Dostum gönül bâğıma lûtf idüb bir su verse
Dopdolu bulutlarla berk ü bârânı nîdem.

AHMED, vasl-ı Ali'den sırr-ı noktaya ersen
Öyle tamâm olurdun yâ bu noksânı nîdem.

Ahmed Ayhan ALTINKUŞLAR

AFGANİSTAN TÂRİHİNDE TÜRK UNSURU

Doç. Dr. Kiyâmuddin RAI*

Bugün «Afganistan» adıyla tanınan ülke İslâmdan önce Ariyana ve İslâmdan sonra ise muâsır Afganistan'ın temeli Ahmed Han Abdali tarafından atıldığı 1747 yılına kadar «Horasan» adıyla tanınırdı. O günün Ariyanasının hududları kuzey ve kuzey-batıdan Mâverâünnehr'in öteleri, yâni Harizm ve Hazar Denizi'nin kıyılarından, doğu ve güney-doğuda Sind nehrinin kıyılarına kadar uzanırdı. İslâmi devirdeki Horasan ise, Mâverâünnehr'in bir bölümü ve bugünkü İran'ın Meşhed, Nişapur ve Tûs gibi şehirleri ile, doğuda, yine Sind nehrinin kıyılarını içine alıyordu.

Afganistan, târîh boyunca çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuş ve bu medeniyetlerin çeşitli gelişme safhalarında büyük rol oynamıştır. Bu topraklarda teşekkül eden en eski medeniyet «Vidi medeniyeti»dir. Bu medeniyetin niteliği hakkında bilgi veren en eski kaynak Ariyenlerden kalan ve dört kitaptan meydana gelen «Vida» adlı bir takım şarkılardır. Bu dört kitap: *Rig vid*, *Sam vid*, *Ather vid*, *Yacur vid* adlı kitaplardır. M.Ö. 1400 lerde söylenmiş olan bu şarkılar, o günkü Afganistan'ın medenî, coğrafi, kültürel ve edebî durumu hakkında bir takım aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

Bu ülkenin medenî târihinde Afganistan'ın Kuzey bölgelerinden Belh şehrinde M.Ö. 1200 yılları dolaylarında ortaya çıkan «Avesta medeniyeti» diğer parlak bir safhayı teşkil etmektedir.

* Yazar, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Arap - Fars Dilleri Ana Bilim Dalı öğretim üyesidir.

Bu medeniyetin çeşitli köşelerini aydınlatan eser «Avesta» kitabıdır. Zerdüş tarafından Belh'te kurulan Zerdüştilik ve o dinin temellerini belirten Avesta kitabı çok derin iktisâdî ve içtimâî esasları ihtivâ etmektedir. Zerdüş Allah'ın birliğine ve yüceliğine «Ahuramezda» adı altında inanırdı. Zerdüş tek Allah'dan sonra; biri iyi, diğeri ise kötü yola giden iki rûha inanırdı. Zerdüş, dinini üç temel üzerinde kurmuştu: İyi düşünmek, iyi konuşmak ve iyi davranmak. Zerdüş dini, onun doğduğu yer olan Belh şehrinden, Avesta kitabı ile yayıldı.

M.Ö. IV. yüzyılda meşhur İskender'in saldırıları bu ülkeye ulaştığı zaman, Afganistan halkının, İskender'in işgalci kuvvetlerine karşı verdiği mücadele, târihe geçmiş destanlar arasında yer almaktadır. Bütün bunlara rağmen İskender'in fütuhâtı, bu topraklarda Budist ve Yunan medeniyetlerini karşı karşıya getirmekle «Greko - Budik» medeniyetinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Afganistan'da uzun araştırmalarda bulunan ünlü Fransız arkeolog Schulumberge, bu medeniyetin M. S. VII. yüzyıla kadar bu topraklarda yaşadığını iddiâ etmektedir. Özellikle son zamanlarda Afganistan'ın Kuzeyindeki Ayhanım bölgesinde yapılan kazılarda elde edilen eserler, bu medeniyetin mühim kalıntıları olarak değerlendirildi.

M.Ö. II. yüzyılda Afganistan'ın kuzey bölgelerinden Pamir ve Amuderyâ'nın kuzey kıyılarında yaşayan ve Ariyen asıllı sınılan Sakalar kendi hâkimiyetlerini bu topraklarda sağlamayı başardılar. İtalyan arkeolog Hakin, Afganistan'ın kuzeyinde Taşkurgan şehrinde yaptığı kazılarında, Saka krallarına âit sikeler elde etti. Sakalar bütün Afganistan'a hâkim olduktan sonra Sind vâdisine kadar ilerlemeye devam ettiler. Bugün Afganistan'ın güneyinde bulunan Sistan (Sakistan) vilâyeti, işte bu Sakalar tarafından kurulmuştur.

M.Ö. 130-140 yılları arasında Türk asıllı Yue-çiler kabilesi Afganistan'ın kuzeyinde hâkim olduktan sonra, Sakaları Hint topraklarına doğru sürerken Afganistan'ın yönetimini tamâmen kendi ellerinde bulundurmaya başardılar. Bu târihten sonradır ki, Afganistan, mütemâdiyen Türkler tarafından idâre edilmiştir. Aradan bir müddet geçince, Yue-çiler en meşhurları Kuşanlar olan beş prensliğe ayrılmıştır. Yine Afganistan'ın kuzey vilâyetlerinden Şibirgan'a bağlı Tillatepe'de yapılan kazılarda Kuşânî medeniyetine âit bahâ biçilmez eserler ortaya çıktı. Af-

ganistan'ın işğalinden sonra bütün bu eserler Sovyet müzelerine götürüldü. Kuşânlar, kısa bir müddet içerisinde bütün Hint topraklarını kendi hâkimiyetleri altına aldılar. M.S. V. yüzyılda Hindistan'da Guptalar iktidâra gelinceye kadar Kuşânlar yönetime hâkimdiler. Fakat Doğu'da Guptalar ve Batı'da Sâsânî İmparatorluğu kurulunca, Kuşânlar umûmiyetle iktidârı kaybetmişlerse de, bu iki gücün arasında bulunan Afganistan topraklarında kendi varlıklarını muhâfaza etmişlerdir.

M.S. 425 yılları esnâsında Çinlilerin: «Ye-ti-li-du» ve Yunanlıların «Ephthalites» dedikleri **Ak-Hunlar** Afganistan'ın Kuzey bölgelerinde kendi hâkimiyetlerini kurarak, kısa zir zamanda Kâbil, Kandahar ve Zabul gibi bölgeleri de ele geçirdikten sonra bütün Afganistan'ı kendi kontrolleri altına aldılar. Muâsır Afganistan'ın kurucusu **Ahmed Han**'ın mensup olduğu **Abdali kabilesi** bu Ak-Hunlar veya Eftalitlerin kalıntısı olarak bilinmektedir. Afgan kültürünü benimsemiş olan Ak-Hunlar (Eftalitler - Halaçlar) Afganistan târihinde «**Gilcayi**» adı altında **Afganlar** olarak geçmekte ve Afganca (Peştuca) konuşmaktadırlar. Fars kültürünü benimseyen ve Farsça (Darice) konuşan Eftalitler (Halaçlar) ise Yefteli adı altında Afganistan'ın Kuzey bölgelerinden Badahşân vilâyetinde yaşamaktadırlar.

Ak-Hunlar (Eftalitler) Afganistan târihinde **Haftal**, **Hayâtîle**, **Haptâliyân**, **Abdâlihâ**, **Yeftelihâ**; aynı topluluğun diğer bir adı olan Halaçlar ise «**Gilcayiler**» olarak geçmektedir. Fakat Ak-Hunların (Eftalitlerin - Halaçların) dil ve yaşayış tarzının kalıntıları bugün Afganistan'da yaşayan Gilcayilerin mahalli kültürlerinde bâriz bir şekilde görülmektedir. Özellikle bunların konuştukları **Peştuca**'da bir çok eski Türkçe kelimeler bulunmakta ve kabile büyüklerine **Han** lâkabı verilmektedir.

M.S. VI. yüzyılda Kuşânlar ve Ak-Hunlar'ın (Eftalitler'in) kalıntıları daha Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde yönetimi ellerinde bulundurdıkları halde, Afganistan'a **Gök-Türkler** hâkim olur. Gök-Türk'lerden sonra M.S. 560-650 yılları arasında Afganistan'ın Kuzey-Doğu bölgelerinde **Türgiş**'ler iktidârı ele geçirirler.

İslâmın zuhûru sırasında Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde Türk boyları hüküm sürüyorlardı. Çinli ünlü seyyah Hiyun Tsang H. 9. yılda Afganistan'ın çeşitli şehirlerini gezdiği sırada bu ülkenin Kuzey vilâyetlerinden Toharistan'da ve bugünkü

başkent Kâbil'de iktidarda bulunan Türk prenslerinden söz etmiştir. H. V. yüzyılda yazılmış olan Farsça **Sistan Târihi**'nde İslâm ordusunun Afganistan topraklarındaki fütûhâtı anlatılırken şöyle denmektedir: «Kaba, Abdül'l-Aziz b. Abdullah b. Abdullah b. Amir b. Kuriz'i Sistan'a gönderdi. O, Sistan'a gelip halka iyilik gösterdi. Talha'nın ordusunu topladı ve onlara iyi davrandı. Bust ve Kâbil halkının başkaldırdıklarını haber verdiler. Çöl yoluyla gitti. Zebil (Kâbil hükümdarı) Türklerden bir ordu sağlamıştı. Çetin bir savaş yaptılar ve müslümanlar yenildiler.» (Sistan Târihi, s. 105-106) Bu kitabın bir çok yerinde geçtiği gibi İslâm ordusunun Afganistan topraklarına girdiği sırada bir çok bölgelerde Türklerin iktidarda bulundukları anlaşılmaktadır.

820 yılında Afganistan'da **Tâhiriler** tarafından bir devlet kurulur ve Abbâsî hilâfetince de resmen tanınır. Devletin adı **Horasan**'dır. Belhli ve Aryan asıllı olan **Tâhiriler**, 872 ye kadar (Afganistan'ın o zamanki adıyla) Horasan'da hüküm sürmüşlerdir. 861'de Sistan'da kurulan ve bir kaç yıl sonra **Tâhiriler**'in yerine geçen **Saffârililer** de Aryan asıllı bir devlet idi. **Saffârililer**'den sonra H. 279/892 yılında Belh'te **Sâmânî** devleti kuruldu. Horasan ve Mâverâünnehr'i de içine alan geniş bir bölgeyi kontrolü altına alan **Sâmânîler** de Belh'in Ariyen asıllı bir kabilesine mensuptular. **Sâmânîler** devrinde Dari (Fars) dili ve edebiyâtının gelişmesiyle **Rûdekî** ve **Dakikî** gibi büyük şâirler ve **Muhammed b. Muhammed Balamî** (Taberî târihini Farsçaya çeviren) gibi meşhur yazarlar ortaya çıkmış oldu.

Sâmânîler'den sonra H. 351/962 yılında o günkü Afganistan'da **Gazneliler** adı altında muazzam bir Türk devleti kuruldu. **Gazneliler**in başkenti bugün Afganistan'ın merkezinde bulunan **Gazne** şehri idi. Bu devletin kurucusu ise **Alptekin**'di. **Gazneliler**'den önce de **Gazne** şehri dâhil Afganistan'ın bir çok doğu bölgelerinde **Kuşânîler** ve **Eftalitler**'in (Hallaçlar'ın) kalıntısı olan **Tekin** veya **Tigin** âilesi hüküm sürüyorlardı. Bu âile tarafından kurulmuş olan **Tekinâbâd** veya **Tiginâbâd** şehri ise şu âna kadar Afganistan'ın Batı vilâyetlerinden **Kandehar**'ın Kuzey-Batı'sında mevcuttur. **Gazne** devletinin kurucularının adları sonundaki **Tekin** veya **Tigin** eki bunların adı geçen âile ile bulunan akrabalık ilişkilerini de göstermektedir.

Sâmânî hükümdarı **Abdul Melik**'in zamanında (960) **Horasan**'ın komutanlığına görevlendirilen **Alptekin**, **Abdul Melik**'in

ölümünden sonra Gazne ve Zabulistan'ı kendi kontrolü altına alarak Gazne devletinin temelini koydu. Alptekin'in ölümünden sonra oğlu Emir İshak onun yerine oturmuş ise de üç yıldan fazla bu görevde kalamamıştır.

976 yılında Sebüktekin Afganistan'da çok kuvvetli bir Gazne devletini kurarak, Bust, Kûsdâr, Zemindâver, Bâmiyân, Tôhârîstân, Gor, Kâbil, Zâbulistan, Parvân ve daha sonra da Afganistan'ın Doğu bölgelerinde Lağmân ve bugün Pakistan'ın hudutları içinde bulunan Peşâver gibi şehir ve bölgeleri de Gazne devletine bağladı. Emir Sebüktekin'den sonra Nişapur vâlisi olan büyük oğlu Emir Mahmud Gazne'ye gelip babasının yerine Gazne'nin imparatorluk tahtına oturdu (998). Bağdad halifesi El-Kâdirbillâh tarafından da tanınan Mahmud'a pâdişahlığı sırasında : «Yeminü'd-devle ve Eminü'l-mille lâkâbı verildi. Gazneliler zamanında Dari (Fars) dili bölgede yaygın olduğu için devletin resmî dili olarak kabul edilmiş ise de, yine Sultan Mahmud (Gazneli Mahmud) devletin mühim işleri için toplanan generaler ve mes'ul kişiler ile özel toplantılarda Türkçe konuşurdu. Fakat yine Gazneliler zamanında Dari (Fars) dili ve edebiyâtına büyük özen gösterilmiştir.

Gazneli Mahmud iktidarda bulunduğu müddetçe onyedî ke-re Hindistan'a asker çıkarmış ve mukaddes İslâm dinini o topraklarda yaymıştır. Gazneli Mahmud H. 390-392/1000 - 1002 yılları arasında bütün Peşâver'i ve H. 394/1005 te ise Sind nehrini geçerek Multan'ı da ele geçirmiştir. 1006 da Belh, Herat ve Nişapur'a hâkim olan Türkistan hükümdârı İlek Han'ı da mağlûp etti. 1008 de Hint Râjâlarını da hükmü altına aldı. 1011 de Pencap ve Keşmir bölgelerini de Gazne İmparatorluğu'na bağlayıp bir yıl sonra Afganistan'ın merkez bölgelerinden Garcistan'ın mahallî beyliklerinin direnişini kırdı. 1017 yılında Harizm halkı Mamun Harizmşah'a (Gazneli Mahmud'un eniştesi) karşı ayaklanarak onu öldürünce Mahmud, Harizm'i feth ederek en yakın adamı Altuntaş'ı orada vâli olarak görevlendirdi. 415-416/1024 - 1025 yılları arasında Mâverâünnehir, Belh ve Amuderyâ kıyılarının beyliklerini kendi otoritesi altında topladı. Bu sırada Kâşgar emiri Kadar Han ile bir anlaşma imzâlayarak dörtbin Selçuklu âilesini Horasan'a getirip yerleştirdi.

Gazneli Mahmud Afganistan'ın en büyük imparatoru olarak Gazne başkent olmak üzere, batıda İsfahan, Irak, Hemedan

ve Taberistan'dan doğuya Gangâ nehrinin kıyılarına kadar, kuzeyden Sirderya ve güneyden Belûcistan'ı içine alan geniş bir bölgede, Asya kıt'asında muazzam bir Türk imparatorluğu kuruldu.

Sultan Mahmud'un sarayı her zaman Unsûri, Ferrûhi ve Firdevsi gibi büyük şâirler ve Birûnî, İbn-i Sînâ, Sa'alebi ve El-Utbi gibi filozof ve bilim adamlarının toplandığı bir merkez sayılırdı. Gazneli Mahmud Türklerden başka Tacikler, Afganlar, Halciler (Halaç Türkleri) ve Hindulardan oluşan fevkalâde düzenli bir ordu kurmuştu. Gazneli Türk âilesinden 23 pâdişah Afganistan devletinin başında bulunmuşlardır. Gazneliler'in son hükümdârı Hüsrev Melik b. Hüsrevşah'ın saltanatının H. 583/1187 yılında sona ermesi ile Gazneli devleti de yerini başka bir Türk devleti yâni Selçuklular'a bırakmıştır. Gazneliler devrinde güzel sanatlar ve inşaat faâliyetleri büyük bir gelişme gösterdi. Bugün İran, Pakistan ve Hindistan'da o devreye âit eserlerin kalıntıları bulunduğu gibi, şu anda Afganistan'ın Gazne şehrinde mevcut olan iki büyük minâre, üçüncü Mesud'un sarayının kalıntıları, Sebüktekin ve Sultan Mahmud'un mezar taşları, her birisi o devrenin sanat faâliyetlerinden birer parlak örnek sayılmaktadır.

Gazneli Mahmud'un zamânında Horasan'a yerleştirilen Selçuklular'ın kabile reisi Tokak'ın oğlu Selçuk'un dört oğlu vardı: İsrâil olarak bilinen Yabgu Arslan, Mikâil, Yûnus ve Mûsa. Sultan Mahmud kendi hayâtında Selçuk'un oğullarından İsrâil'i Hindistan'ın Kalincer kalesine hapsedtirdi. (1025) Fakat Mikâil'in oğulları Tuğrul Bey, Davud ve Çağrı Bey kısa bir zamanda kabilelerini toplayarak Horasan'ı Gazne, Sistan, Belh, Nişapur ve Kirman'a kadar ele geçirdiler. Dandanakan Savaşı'nda Sultan Mesud, Tuğrul Bey'e yenik düştükten sonra (1040), Tuğrul Bey Nişapur'da pâdişahlık tâcını giyip kardeşi Yabgu'yu Batı Afganistan'ın Püşeng, Herat ve Sistan vilâyetlerinin hükümdârı olarak görevlendirdi. Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçuklular'ın nüfuzu batıda Sistan ve kuzeyde Belh ve Toharistan'a kadar yayılmış oldu. Mesud'un oğlu Mevdud her ne kadar veziri Ahmed Meymendi'nin oğlu Abdü'r-Rezzak'ı Selçuklular'ın savaşına Sistan'a göndermiş ise de (1048), hiç bir başarı elde edemeyip tekrar Gazne'ye dönmek zorunda kalmıştır. Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan 1063 - 1072 yılları arasında Toharistan, Belh,

Tirmiz, Kubâdiyân, Vahş ve Velvâlic (Rustak) gibi şehir ve bölgeleri ele geçirdi. Alp Arslan ve oğlu Melikşah (1072 - 1092) Gazne hükümdarı Sultan İbrâhim ile dostâne ilişkilerini koruyarak Zabulistan ve Kâbil'i Lahur'a kadar ona bıraktılar. Selçuklular'ın meşhur pâdişahlarından Melikşah'ın oğlu Sultan Sencer de Gazne Hükümdarı Behram Şâh'ı Arslan Şâh'a karşı yardım ederek kendi himâyesi altında Gazne ve Lahur'un kralı yaptı. Böylelikle Selçuklular zamanında doğuda Afganistan'ın hudûdu Lahur'a kadar ulaşmış oldu. Sultan Sencer'in ölümünden sonra kısa bir müddet için başka bir Türk kabilesi yâni Karahitaylar Afganistan'ın yönetimini ele geçirerek Gazne kralı Hüsrev Şâh'ı Lahur'a sürmüşlerdir. Karahitaylar'dan sonra Goriler adı altında Ariyen asıllı bir silsile Afganistan'ın siyâsi otoritesine sâhip oldular. Bu silsilenin ilk meşhur hükümdarı Sultan Alâüddin Hüseyin Cihansûz (cihan yakan) b. İzzeddin'dir. H. 544 - 551/1148 - 1155.

Goriler silsilesi H. 612/1215 yılında yerini tekrar Türklere yâni Harizmşahlar'a bırakmış oldu. Harizmşahlar Maverâün-nehir, Afganistan, Azerbaycan ve Hindistan'ın bir kısmını ihtivâ eden geniş bir bölgede hüküm sürüyorlardı. Harizmşahlar'ın meşhur pâdişahları şunlardı: Atsız b. Muhammed, İl Arslan Atsız, Sultânşah Ebu'l Kasım b. İl Arslan, Ebu'l Muzaffer Sultan Tekiş b. İl Arslan, Alâüddin Muhammed b. Tekiş. Harizmşahlar'ın son hükümdarı Sultan Alâüddin Muhammed Harizmşah'ın büyük oğlu Celâluddîn Minkebirni idi. Celâluddîn Minkebirni H. 617/1220 yılında babasının yerine oturdu ve Cengiz Han'ın ordusuna karşı büyük direniş gösterdi. Fakat sonunda kaçmak mecbûriyetinde kalmış ise de, kendisini kovalamak için Cengiz'in kendi damadı Kutuku Nuyen'in başkanlığında gönderdiği orduyu Kâbil'in yakınlarında büyük hezimete uğratmıştır. Bu olaydan öfkelenen Cengiz Han, şahsen kendi ordusu ile Celâluddîn'in karşısına gelince; Celâluddîn, Peşâver'e geri çekilmek mecbûriyetinde kalmıştır. Fakat Cengiz onu Sind nehrinin kenarlarına kadar kovalamaya devam etti. Burada yapılan savaşta yenilgiye uğrayan Celâluddîn, kendisini suya atarak Multan yoluyla Kirman ve Pars'a gitti ve orada öldürüldü.

Harizmşahlar'ın yönetimi ortadan kalktıktan sonra Afganistan Cengiz ordusunun kontrolü altına girmiş oldu. Afganistan Cengiz'in saldırılarından büyük zarar gördü. Ümmül-Bilad

(şehirlerin annesi) lâkabıyla anılan İslâm kültürünün büyük merkezi Belh şehri çok ağır darbelere uğradı. Sayısız şâir ve bilim adamları ülkeyi terk ederek bir kısmı Hindistan'a, diğer bir kısmı ise Anadolu'ya göç etmek mecbûriyetinde kaldılar. Mevlâ-nâ'nın âilesiyle birlikte bir topluluk Anadolu'ya göç ederken, meşhur şâir **Emir Husrev Dehlevî**'nin âilesi ile berâber diğer bir topluluk Hindistan'a yerleştiler. İki âile de Belh'in meşhur Türk âilelerinden sayılırdı.

Cengiz ve oğulları H. 643/1245 yılına kadar Afganistan'ı idâre ettiler. Moğollar devrinde Afganistan'ın yönetim şekli tamâmen değişti. Ülke Cengiz'in kurduğu esaslara ve çıkardığı kâ-nunlara «Yasalara» göre yönetiliyordu. Fakat aynı zamanda müslüman danışmanların düşüncelerinden de faydalanılırdı. Bu devrede Afganistan'ın sosyal hayâtı ve idâri organları Moğolların teşkilât sisteminin tesiri altında kaldığı gibi bu ülkenin dil ve edebiyâtına da sayısız Moğolca kelime ve terimler girmiş oldu. Böylelikle diğer medeniyetlerin yanında Afganistan'da bir de Türk - Moğol karışımı bir medeniyet ortaya çıktı.

Moğolların iktidârından sonra Afganistan'da yine diğer muazzam bir Türk devleti yâni **Herat Timurluları** devleti kuruldu. Timur 1359'da ün kazanıp, 1369 yılında Maverâünnehr'in hükümdârı Emir Hüseyin'i yenerek **Sâhipkırân** lâkabını almış oldu. Mâ-verâünnehr'i kendi kontrolü altına aldıktan sonra, Timur 1380 de Amu nehrini geçerek Belh, Andhoy, Serahs Püşeng'i feth edip Herat'ı ele geçirmek için harekete geçti. Herat'ta hüküm süren Kert âilesinin son hükümdârı Giyâsüddin Pir Ali'yi ortadan kaldırdıktan sonra Afganistan'ın büyük bir kısmına hâkim oldu. Timur'un Afganistan'a ikinci saldırısı ise 1383 yılında gerçekleşmiştir. Bu saldırıdan sonra Sebzvâr, Farâh, Sistân, Bust ve Kandahâr yâni Afganistan'ın Batı ve Güney bölgeleri tamâmen Timur'un eline geçmiş oldu. Timur 1397 de Hindistan'ı almak için yola çıktığı zaman Horasan'ı Firuzkoh'dan Rey'e kadar oğlu **Şahruh**'a ve Kâbil, Gazne ve Kandahâr'ı ise torunu **Pir Muhammed**'e teslim etti. Timur'un ölümü sırasında Amuderya'dan Sind nehrinin kıyılarına kadar Afganistan'ın hükümdârı Giyâsüddin'in oğlu Pir Muhammed'di.

Timur'un oğlu Şahruh H. 807/1404 yılında tahtta oturup eli yıl süre içinde ilim ve san'atı seven büyük bir pâdişah olarak

hüküm sürmüştür. Onun zamânında yapılan ve san'at değeri yüksek olan binâ, tekke, medrese ve câmiler şu anda Herat ve Meşhed'de bulunmaktadır. **Karısı** **Gevherşad Begüm** de ilim ve edebiyâtı sevmesi ve Şahruh'un adâletini paylaşması ile meşhurdur. Şahruh, Seyhun nehrinden Arap körfezine kadar geniş bir bölgede hüküm sürdüğü müddetçe büyük işler yaparak 1446 da Rey şehrinde vefat etmiştir.

Herat Timurluları'ndan diğer meşhur bir pâdişah Timur'un torunlarından **Sultan Ebû Said**'dir. Ebû Said 1456 da Herat tahtına oturmuştur. Ebû Said'in büyük rakiplerinden birisi de Timur'un diğer bir torunu **Sultan Hüseyin Baykara**'dır. **Sultan Hüseyin Baykara** şahsen âlim ve fazîletli bir pâdişah olduğu için ilim ve edebiyâta çok değer vermiş ve kendisi de Türkçe eserler yazmıştır. Baykara, Afganistan, İran ve Mâverâünnehir'de bulunduğu çeşitli görevlerde büyük tecrübeler kazanmış oldu.

Sultan Ebû Said, İran'ın kuzeyinde Arân bölgesinin Karabağ yakınlarında **Emir Hüseyin Beğ'e** karşı yenik düştükten sonra esir alınarak öldürülünce (H. 873/1468) **Sultan Hüseyin Baykara** 1468 de Herat tahtına oturdu. Onun hükümdarlık devresi de Şahruh'un ki gibi ilim, edebiyat ve san'atın canlılık ve tazelik devresi idi. Baykara'nın meşhur veziri **Emir Ali Şir Nevâi** devlet işleri, ilim ve edebiyat çalışmaları sâhasında eşsiz bir insan sayılırdı. Bu devrede Dari (Fars) dili ve edebiyâtının yanında Çağatay dili ve edebiyâtı da en yüksek gelişme noktasına ulaşmış oldu. Nevâi'nin çok değerli eserleri Kâşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lügâti't - Türk'ünden sonra Türk edebiyâtı dünyasında ikinci sağlam temeli oluşturmıştır. **Sultan Hüseyin Baykara**'nın Türkçe divânı da bu devrede yapılan Türkçe çalışmaların arasında yer alan en değerli eserlerdendir. Nevâi'nin dili o günün Afganistan'ında konuşulan Çağatayca ve bugün konuşulan Özbekçe'dir. **Sultan Hüseyin Baykara**'nın hükümdarlığı sırasında Herat sarayı ile Osmanlı İmparatorluğu sarayı arasında sıkı dostluk ve kardeşlik bağları bulunduğu gibi, ilim ve kültür sâhalarında da aynı ilişkiler mevcuttu. Bu devrenin diğer meşhur âlim ve şâiri **Mevlânâ Abdu'r-Rahman Câmî (Molla Câmî)** ve büyük Osmanlı İmparatoru **Fâtiht Sultan Mehmed** arasında geçen yazışmalar ve Câmî'nin Fâtiht Sultan Mehmed'e yazdığı övgüleri bu bağları gösteren parlak örneklerdir. Bu devrenin diğer meşhur âlim ve müfessiri Herat'lı **Vâiz Kâşifi** ve ünlü sanat-

kârı **Behzad**'dır. Bu devrede yapılan en mühim inşaatlardan biri, Belh vilâyetinde şehir merkezi olan Mezar-ı Şerif muhitinin Hoca Hayrân mahallesinde **Hazret-i Ali**'nin türbesidir.

1505 yılında Baykara'nın ölümünden sonra Herat Timurlularının yönetimi de yavaş yavaş zayıflayarak, Afganistan'ın idâresi diğer bir Türk silsilesi yâni **Bâbü** âilesine geçti. Bâbü 1493 te onbir yaşında iken Fargana'da taht'a oturdu. Girdiği bir çok savaşta rakiplerini yenerek Mâverâünnehir'den Afganistan'a yöneldi. Bu sırada Afganistan'ın çeşitli bölgeleri Timurlu prenslerince yönetilirdi. Bâbü 1503 te Kâbil'e hâkim olduktan sonra Gazneli hükümdarları gibi Hint fütuhâtına yönelmiştir. Bu faaliyetlerini yürütürken, bugünkü Afganistan'ın başkenti Kâbil'i bir merkez olarak kullanmıştır. Bâbü beşinci Hint harekâtında 1525 te Delhi tahtına oturduktan sonra Kâbil, Bedahşân ve Kandahâr dâhil, bütün Afganistan Delhi'den idâre edilirdi. Bâbü her ne kadar Delhi'de hüküm sürmüştü de ilk başkenti olan Kâbil'i çok severdi ve ölümünden sonra Kâbil'e gömülmesini de vasiyet etmişti. Vasiyeti aynen yerine getirilerek, Kâbil'de kendi seçtiği yerde gömüldü, ve burası, «**Bâg-ı Bâbü**» adını aldı. Bâbü'nün mezarı 1646 da **Şah Cihan** tarafından onarıldı.

Bâbü Afganistan'ın en meşhur Türk pâdişahlarından sayılmaktadır. Bâbü eşsiz bir politikacı ve lider komutan olmakla birlikte aynı zamanda büyük bir şâir ve yazardı. Türkçe ve Farsça olarak yazdığı eserlerin ilmi ve edebî derecesi yüksektir. **Tüzük-i Bâbü** adlı Türkçe eseri onun hâtıralarını ihtivâ eden konulardır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde de kayıtlı bulunan Türkçe ve Farsça şiirleri divânı, bu hükümdârın ilim ve edebiyat sâhasında da ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Bâbü ve onun haleflerini zamanında kalıntıları şimdiye kadar Kâbil ve Kandahâr'da mevcut olan bir çok binâ ve eğlence yerleri yapılmıştır. Bâbü âilesi tarafından ilim ve san'ata gösterilmiş özen ve teveccühün belirtileri şu anda bile Hindistan, Pâkistan ve Afganistan'da görülmekte ve Türk hükümdarlarının ilim ve san'atseverliklerine tercüman olmaktadır.

Hint ve Afganistan'da Bâbü âilesinin 240 yıllık hükümdarlık süresi bu iki ülkenin refah ve mutluluk devresi ve çeşitli ilim ve san'at dallarında ortaya çıkan büyük gelişmelerin çağı sayılmaktadır.

Bâbü İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Afganistan'da bir takım mahallî idâreler kuruldu. Afganistan'ın batı bölgelerinde Halaç Türk asıllı **Hotakiler** iktidâra geldi. Hotakiler Kandahâr'ın coğrafi şartları dolayısıyla Afganlar ile de bir takım akrabâlık ilişkilerinde bulunurlardı. Afganistan târihinde, Afganlarca kurulan devletin ilk kurucusu olarak bilinen Hotaki âilesinden **Mir Veys Han**, Kandahâr'da bir hükûmet kurmayı başarmıştır. Mir Veys Han, Hindistan'da hüküm süren Bâbürlüler'in halefleri ile iyi ilişkisini muhâfaza ettiği halde, İran'da kurulan **Safeviler**'le gergin bir havaya girmiş oldu. Safeviler Afganistan'da kurulan müstakil bir devletten pek memnun görünmüyorlardı. Özellikle Kandahâr'da görevli bulunan Safeviler'in vâlisi **Gurgin Han**'ın öldürülmesi ile, Afgan devleti ve Safeviler arasındaki hava en gergin noktaya ulaşmış oldu. Mir Veys Han'ın müstakil bir Afganistan devletinin kurulması için gösterdiği çabalar gün geçtikçe başarılı oluyordu. Fakat Mir Veys Han H. 1127/1715 yılında ölünce, kardeşi **Abdulaziz Han** Kandahâr hükûmetinin başına geçtikten sonra, Safeviler'le uzlaşmaya doğru hareket etmeye başladı. Bu tutumu onun ölümüne sebebiyet verdi. Yerine geçen Mir Veys Han'ın büyük oğlu **Şah Mahmud**, Safeviler'le büyük savaşlara girdi. Bu savaşlar neticesinde 1722 yılında Safeviler'in son hükümdarı **Şah Hüseyin** tacını ve tahtını **Şah Mahmud**'a teslim etmek mecbûriyetinde kaldı. Böylelikle **Şah Mahmud** İran'ı feth ederek İsfahan tahtına oturdu. İsfahan fâtihi **Şah Mahmud**'dan sonra Mir Veys Han'ın yeğeni **Şah Eşref** İsfahan tahtına geçmiş oldu. Bu devrenin en mühim olayı 1727 yılında **Şah Eşref** ordusuyla Bağdat vâlisi **Ahmed Paşa**'nın kuvvetleri arasında ortaya çıkan çarpışma idi. Fakat iki taraf da bu olaydan üzüntü duyuyorlardı.

III. Sultan Ahmed Han tarafından **Râşit Paşa** İsfahan'a ve Afgan Kralı tarafından ise **Muhammed Ali Han** Osmanlı sarayına gönderildikten sonra iki taraf arasında dostluk ve kardeşlik ilişkileri bir kere daha sağlam temellere bağlandı.

Fakat **Şah Eşref** başka bir güçlkle karşı karşıya kaldı. O da **Nâdir Şah Efsâr**'ın ortaya çıkışı idi. İsfahan'ın son Afganlı hükümdarı **Şah Hüseyin**, **Nâdir Şah Efsâr**'a teslim olduktan sonra Türk asıllı Afgan devleti (Hotakiler) de ortadan kalkıp Afganistan son bir kere Türklerin idâresi altına girmiş oldu.

Nâdir Şah Efsâr 1735 yılında tahta oturduktan sonra, Kan-

dahâr'da kendi adına sikke bastırıp, o civarda Nâdir Âbâd adı altında bir şehir kurdu. Nâdir Şah Efsâr Afganistan'a hâkim olduktan sonra Gazneli Mahmud ve Bâbüir Şah gibi kendi fütûhâtını Hindistan'a doğru sürdürmeye başladı. Nâdir Şah, Afganistan'ın kabile başkanları ile iyi ilişkiler kurup özellikle Halaç Türklerinden olan fakat Afgan kültürünü benimseyen Abdâli (Eftalit, Ak-Hunlar) kabilesine kendi ordusunda yer verdi ve bu kabilenin reisi Ahmed Han Abdâli'ye komutanlık derecesi verip büyük görevlere tâyin etti. 1747 yılında Nâdir Şah öldürülünce Ahmed Han Abdâli 1748 de Kandahâr'da müstakil bir devlet kurup ve ilk defâ bu devlete Afganistan adını verdi ve böylelikle geçmişte sâdece bugünkü Afganistan'ın bâzı güney bölgeleri ile Peşâver'e verilmiş olan bu ad, bu târihten sonra Horasan yerine bugünkü Afganistan'ın resmî adı olarak kabul edildi. Abdâli kabilesi her ne kadar Ak-Hunlar'ın kalıntısı iseler de Afgan kültürünü benimsediklerinden ötürü ileride de bu an'aneyi sürdürmüşlerdir. Nâdir Şâh'ın ordusunda büyük mevkilere ulaşan ve ülke yönetiminde fevkalâde yetenekli bir insan sayılan Ahmed Han da, Nâdir Şâh'ın aynı politikasını sürdürmeye devam etti.

Ahmed Han Abdâli tarafından kurulan yeni Afganistan devleti ile M.Ö. 130 - 140 yıllarında Yue-çiler tarafından bu topraklarda kurulan ve 1747 yılına kadar devam eden çeşitli Türk boylarının siyâsi otoritesi son bulmuş oldu. Târih boyunca Afganistan'ın siyâsi ve sosyal hayatında hâkim olan Türkler, kendi milli kültürüne bağlı kalmakla birlikte bu topraklarda yaşayan diğer kültürlerle de hizmet etmekten kaçınmamışlardır. Bu kültürlerin birbirlerine yaptıkları karşılıklı tesirler neticesinde Türkleşmiş Tacikler ve Afganlar bulunduğu gibi Tacikleşmiş ve Afganlaşmış Türkler de ortaya çıkmıştır.

Bugün Afganistan'ın Kuzey ve Kuzey-Batı bölgeleri yâni **Afgan Türkistanı**'nda (GÜNEY TÜRKİSTAN) Türkler kendi milli kültürünü muhâfaza edip çeşitli Türk şivelerini konuştukları halde, Afganistan'ın diğer bölgelerinde Tacikleşmiş Türkler Darice (Farsça), Gilcayiler (Halâçlar) ve Bâbüirler gibi Afganlaşmış Türkler ise Afganca (Peştuca) konuşmaktadırlar. Afganistan'ın Kâbil, Parvân, Zâbul, Gazne, Nangarhâr ve Kandahâr gibi merkez, Doğu ve Batı illerinde yerleşmiş olan Çağatay Türkleri, Karakalpaklar ve Özbekler bölgelere göre bir kısmı Farsça

ve bir kısmı da Peştuca konuşmaktadırlar. Fakat bunların çoğu ellerinde Türk olduklarını ispatlayan şecereleri bulundurmaktadırlar.

Bugün Afganistan'ın her köşesinde asırlarca bu ülkeyi yöneten Türk hükümdarları zamânında oluşan medeniyetlerin kalıntıları göze çarpmaktadır. Bu kalıntıların bir bölümü yapılan kazılardan sonra ortaya çıkarılmış, diğer bir bölümü ise o târihlerden bu yana varlığını muhâfaza edebilmiştir. Türkçe şehir, köy ve kasaba adlarını Türklerin yaşadıkları bölgelerden başka, Afganistan'ın çeşitli illerinde görmek mümkündür. Bu adların bir kısmı son zamanlarda bâzı Afgan hükümetlerinin yürüttüğü Peştun milliyetçilik politikasından dolayı Peştucaya değiştirilmiştir.

Afganistan'da siyâsî iktidar Türklerin elinde bulunduğu müddetçe, bu ülkede yaşayan insanlar her çeşit siyâsî ve sosyal haklara sâhip olup tam bir birlik ve berâberlik içinde yaşamışlardır. Bu ülkenin toprak bütünlüğünü bozacak dış bir kuvvete karşı Afganistan halkı her zaman birlik içinde anavatanı korumak için hiç bir fedâkârlıktan kaçınmamıştır. Bu toprakların istiklâli için 19. yüzyılda İngilizlere karşı başlattığı ve zaferle sonuçlandırdığı üç savaş bu milletin birliğini gösteren parlak bir örnektir.

Afganistan Ruslar tarafından işgâl edildikten sonra başlatılan ve şu âna kadar başarıyla sürdürülen milli mücâdele dünyâ milletlerinin gözü önünde bu milletin geçmiş mücâdele târihindeki parlak ve iftiharla dolu sahifelerini canlandırmaktadır.

İşgâlin altıncı yılında bulunduğumuz şu günlerde Afgan mücâhidleri ve kahraman Afgan milletin vermiş olduğu mücâdele işgalci Sovyetlere büyük bir ders olmakla berâber, hürriyet yolunda verilmesi gereken mücâdelenin de parlak bir örneği olmuştur.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR:

1. Barthold, W., Turkestan Down to the Mongol Invesion, London, 1928
2. Cüveynî, Târih-i Cihangüşay, I, II, (Farsça).
3. Dames, M. L., «Efganistan» mad. İA, IV, 133-168.
4. Dupree, L., Afganistan, Princeton University Press Princeton, New Jersey, 1980

5. Habibi, A., Tarih-i Muhtasar-ı Afganistan, I, II, Kâbil 1967 (Farsça)
6. Jarring, G., On the Distribution of Türk Tribes in Afghanistan, Leipzig, 1938
7. Kafesoğlu, İ., Gazneli Devleti (969-1187) Türk Dünyası El Kitabı, c. 2, s. 800
 - Karluklar, Türk Dünyası El Kitabı, c. 2, s. 733-34
 - Türgişler, Türk Dünyası El Kitabı, c. 2, s. 730-32
 - Timurlular Devleti, Türk Dünyası El Kitabı, c. 2, s. 969-70
 - Özbek Hanlığı, Türk Dünyası El Kitabı, c. 2, s. 970
8. Raşiduddin, Camiü't-Tevârih, (Farsça)
9. Saray, M., Dünden Bugüne Afganistan, İstanbul, 1981
10. Tarzi, A., «Efganistan» (son devir) mad. İA, IV, 168-78
11. Togan, A. Z. V., Umûmi Türk Tarihine Giriş, I, İstanbul, 1946

YAHYÂ KEMAL'İN MİLLÎ MÜCÂDELEDEKİ YERİ*

Yard. Doç. Dr. Necat BİRİNCİ

Bu sohbetle Yahyâ Kemal'in milli mücâdeledeki yeri üzerinde durmaya çalışacağız. Sayın arkadaşlarımdan ricâm Yahyâ Kemal'i bütün ile ve ele alıp işlediği değerlerle yaşamaları ve yaşatmalarıdır.

I. Dünya Savaşı sonunda dâhil bulunduğumuz taraf mağlûp olunca dört yıl boyunca Galiçya, Çanakkale, Filistin ve harbin bütün kanlı cephelerinde büyük zaferler elde eden ordumuz neticede mâlum sebeplerden dolayı mağlûp sayılınca bu muzaffer orduyu bünyesinden çıkaran devlet ve devrin hükûmeti meş'um mütârekeyi imzâlamak zorunda kaldı. Ancak mütârekenin hemen arkasından itilâf devletleri mütârekede böyle bir madde olmadığı halde fiilen 55 parça gemi ile İstanbul'a, Boğaz'a geldiler. Ardından Fransızlar Dört Yol, Mersin, İtalyanlar Antalya ve Konya'ya kadar olan bölgeyi, Yunanlılar da Trakya bölgesinde Hadımköy'e kadar olan mesâfeyi işgâl ettiler. Her harpten mutlakâ muzaffer çıkılmaz. Türkler de zaferi hak ettikleri halde bu savaştan muzaffer çıkamadılar. Ama harbin ve neticenin şerefle yaşanması mes'elesi Türklerin ezeli hasleti idi. Bunu beklediler, iş böyle olmayınca millette, tek bir kuvvet hâlinde birleşme ihtiyâcı doğdu ve bunun için çalışmalar başladı. Mitingler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Müdâfaa-i Hukuk cemiyetleri ve İs-

* Bu makâle, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden olan yazarımızın 4.12.1984 de, Yahyâ Kemal'in 100. doğum yıldönümü münâsebetiyle Vakıf konferans salonunda tertiplenen anma gününde verdiği konferansın metnidir.

tanbul'da aydınların meydana getirdiği bir güç birliği ile millet için yegâne kurtuluş çâresinin yine milletten beklenebileceği görüşü yavaş yavaş basında yer almaya başladı. 15 Mayıs 1919 da Yunan ordusunun İzmir'e ayak basması milletin uğradığı bu büyük felâketi daha da dayanılmaz hâle getirdi. Hepimizin bildiği Sultanahmet ve diğer İstanbul mitingleri bu fikrin işlendiği faaliyetlerden bir kaçıdır.

Bütün bu faaliyetler içinde Yahyâ Kemal'in yeri nedir? Bizim nesle ve sizlere unutturulmak istenen **Yahyâ Kemal'in, milli mücâdeledeki yeri** üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Yine sayın Nihad Sâmî merhûmun gayreti ile ve bizler sizin yaşlarınızda iken ancak ulaşabildiğimiz o büyük, heyecan dolu «**Eğil Dağlar**» kitabı elimize gelinceye kadar Yahyâ Kemal'in milli mücâdeledeki yerini bilmiyorduk, bize öğretilmemiştir. Yahyâ Kemal'in milli mücâdeledeki yeri nedir? Bunu çok iyi bilmemiz gerekir, çünkü milletçe bir **millî romantizme** ihtiyâcımız vardır. Milli savaş verilmiştir, kazanılmıştır, onun arkasından milli romantizmin tam olarak yaratıldığını söylemek mümkün değildir. Bu milli romantizm Yahyâ Kemal'in eserlerinden çıkacaktır. Yahyâ Kemal **İleri**, **Tevhid-i Efkâr** ve **Hâkimiyet-i Milliye** gibi gazetelerde, bizzat kendisinin kurup çıkardığı **Dergâh Mecmûası**'nda Anadolu'da önce parça parça müdâfaa-i hukuk cemiyetleri hâlinde başlayan, sonra Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 da Anadolu'ya çıkması ve bütün bu dağınık hareketleri birleştirmesi ile yek-vücut hâlinde gelişen hareketi ne şekilde desteklemiştir, bunu belirtmeye çalışacağım. Yahyâ Kemal sâdece yazıları ile değil, Dârülfünûn'daki dersleri ve söhbetleri ile de mütârekenin acıklı günlerinde üst üste gelen felâketlerin baskısı altında ezilmekte olan gençleri milli mücâdele rûhu etrâfında birleştirmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahyâ Kemal'den dinlediği, konusu Alfred de Vigny'in «**Kurdun Ölümü**» adlı şiiri olan ilk dersi şöyle anlatır: «Nedim, Nef'i, Gâlip, Milli mücâdele, hürriyet ve istiklâl aşkı, Vigny'in şiirinin çevresinde, ıssız ormanda ay ışığında, yaralarını yalayarak sessiz ölen kurdun etrâfında çok tabii unsurlar gibi toplanmıştı. Bir şimşek parlıyor, biz Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarında yorgun orduyu toplar görüyorduk, bir başka şimşek ışığı daha, ömründe bir kere bile gülmek fırsatını bulmamış kadınlar ve yetim çocuklar, bakımsız viran şehirler, işgal altında İzmir ve İstanbul, boynunu bükmüşler kur-

tarıcı bekliyorlardı. Ve böylece birbiri peşinden gelen parıltılar arasında insan tâlihine, insan haysiyetine, ölüme, aşka açılıyor, yıkılmış imparatorluğun enkâzı arasından yaralı vatana sarılı-yorduk.

1921 yılında bu ders verilirken henüz İstanbul basınında Mustafa Kemal'e karşı büyük bir cephe vardı. Yahyâ Kemal'in, Mustafa Kemal'i bu şekilde benimsemesi, bu şekilde millete önder olarak göstermesi mânidardır. Vatanın sözden ibâret kaldığı o günlerde Yahyâ Kemal derslerinde anlattıklarını, sohbetlerinde tekrarlıyor. Bakıyorsunuz bir-iki gün sonra bir kaç muharrir, bu sohbetlerde söylenenleri makâle hâline getiriyorlar. Bu yazılarla Millî Mücadele büyük bir destek ve kuvvet kazanıyor.

Millî mücadelede Yahyâ Kemal'in tesiri sâdece kendi yazıları ile değil, yazdırdığı pek çok yazı ile ölçülmelidir. Yâkub Kadri, Yahyâ Kemal'in, o devirde kalem sâhibi olan şâir ve muharrirler üzerindeki tesirlerini Rüşen Eşref'in sorularını cevaplandırırken uzun uzadıya anlatır ve sonra da bu tesiri şu şekilde özetler: «O bize yalnız edebiyat âleminde ufuk açmadı, duygu ve fikir âleminde de yeni yeni meydanlar gösterdi. Bizim kalbimizde millî cûşîşi tespit ve tâyin eden odur.» Yakın zamâna kadar millî mücadele etrafında yazı yazanların iki büyük edibimiz, Yâkub Kadri ve Hâlide Edip'ten ibâret olduğu sanılmıştır. Oysa bu iki sanatkârın ve bu konuda yazı yazan diğerlerinin kaynağının Yahyâ Kemal olduğunu gördük.

Yahyâ Kemal'in 1919 - 1922 yılları arasında kaleme aldığı yüzü aşkın yazıda üç yıl süren millî mücadelenin âdetâ günüğününe târihini tâkip etmek mümkündür. Yahyâ Kemal, Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında Türk milletinin giriştiği İstiklâl mücadelesinin, devrinin tâbiri ile mücâhedesinin, mağlûbiyetle nihâyetleneceğini bir an bile düşünmemiştir. O, bu kanaate sâdece millî gurur ve heyecan ile değil; Avrupa'da uzun seneler tahsil görmüş ve târih ilmini öğrenmiş olmanın verdiği bir isâbetli görüşle varır.

Yahyâ Kemal Mustafa Kemal Paşa'yı bir fert olarak değil, Türk'ün timsâli olarak görür ve o şekilde değerlendirir. Türk'lüğün bu timsâlinin ve onun arkasından gidenlerin mücadelesinin gâyesini, Nâmık Kemal'den beri; yine bir Türk timsâli olarak değerlendirilen Yavuz Sultan Selim'in söylediği Farsça bir

gazelin «Bu seferler, bu at koşturmalar beyhûde değil, biz gönülleri toplu bulundurmak için perişan oluyoruz» mânâsına gelen beyti ile izah eder. Milli mücâdele hakkında kaleme aldığı pek çok yazıda Mustafa Kemal'e ve onun millet nazarındaki yerine temas eden Yahyâ Kemal, «Mustafa Kemal Paşa» isimli yazısını bu Türk timsâline ayırır. Yazının kaleme alındığı târihte Mustafa Kemal'i sâdece resimlerinden tanıyan muharrir, onun gelecekte nasıl hatırlanacağı husûsundaki düşüncelerine, Abdülhak Hâmid'in Yavuz Sultan Selim için yazdığı «Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyâret» şiirinde akis bulur ve bunu şöyle ifâde eder: «Bir milletin başına gelebilecek ne kadar felâket varsa hepsiyle haşır neşir olduğumuz bu senelerde önümüze düşüp bizi tekrar hayâta çıkaran Mustafa Kemal Paşa'nın simâsını ileride tahattür edecek bir Türk Abdülhak Hâmid'in bu musrâındaki çerçeve içinde görecek :

Akardı pâyına mahşer-misâl bir millet!»

Yahyâ Kemal'e göre Yavuz'dan bu yana «Bu millet bir oğlunun şahsında böyle temessül etmemiştir.» Bu timsâl fikri Yahyâ Kemal'in başka yazılarında da işlendiği gibi Rûşen Eşref ve devrinin diğer yazarlarında da görülür. Rûşen Eşref, «Mustafa Kemal bu gün her zamankinden ziyâde Türk azmini, Türk imânını şahsında topluyor. O millete hâdimdir. Millet de onun hizmetindedir» derken bu görüşü dile getirir.

Milli vicdanda yer etmiş hâtıraların millet hayatındaki yeri ve önemine inanan Yahyâ Kemal bir milletin târihinde İzmir'in işgâli, bu işgâlin bütün memleket sathında yarattığı büyük infial, bu infîali millî mukâvemetin başlangıcı olarak gören Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı gibi büyük ve önemli hâdiselerin ard arda gelmesinin mümkün olamayacağına inanır. Onun nazarında da bir millet için bunlardan daha derin, daha mânâlı hâtıra olamaz. Bu kanlı ve elemli hâtıraların verdiği ıztırap Kerbelâ hâdisesine benzetilir. İzmir ve İstanbul'un işgal günlerinin ardında Halife şehrinin halkı 4 yıl bir felâket gibi İmparatorluğun üzerine çöken savaşın meş'um günlerini yaşar. Halk millî mâtemin ıztırâbı ile sokaklardan çekilir. Boşalan yolları Rum tezâhürleri ve işgal ordularının renk renk bayrak, simâ ve formaları doldurur. İstanbul mânevi bir ağırlık altında yaşama-ya başlar. Balkan savaşlarından beri ölenler, kalanlara nazaran

iki türlü bahtiyardırlar. Yahyâ Kemal'e göre onlar, bir yandan ölümlerin en mübareği olan şehâdet mertebesine ulaştılar, diğer yandan geri kalanların her gün yaşamak zorunda kaldıkları esâretin zilletini yaşamadılar. Gidenler cennette, kalanlar ise cehennemde yaşıyorlardı. Yahyâ Kemal, milletin bu ortak duygularını, ne zaman yazıldığını tam olarak tesbit edemediğimiz, ancak kulaktan dolma bildiğimizle Mütâreke'nin hemen arkasından ve bir gecede yazdığı söylenilen 1918 şiirinde dile getirir:

Ölenler öldü, kalanlarla muztarip kaldık
 Vatanda hor görülen bir cemâatiz artık
 Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan
 Ve göz kapaklarının arkasında eski Vatan
 Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek

Kalanlar ortada, genç, ihtiyar, kadın, erkek
 Harâb olup yaşıyor tâlî'in azâbıyla;
 Vatanda düşmanı seyretmek ıztırâbıyla.

Vatanda korkulu rü'yâ içindeyiz, gerçek,
 Fakat bu çok süremez, mutlakâ şafak sökecek.
 Ateş ve kanla siler, bir gün, ordumuz lekeyi,
 Bu, insan oğluna bir şeyn olan, Mütâreke'yi.

Mustafa Kemal'in komutasında Anadolu'da filizlenen milli harekete karşı zaman zaman kendi insanımızın gösterdiği itimatsızlık, tefrika ve itirazlar bu ağır havayı tahammül edilmez hâle getirir. Ancak Anadolu'da ilerleyen Yunan ordularını «İnnü'de çifte bir yıldırım darbesiyle vurup kaçırın» Türk ordularının bu ilk zafer haberleri İstanbul muhitinde perde perde değişen bir manzara yaratır. «Ne nifak, ne şikak, ne fıkra, ne tefrika» kalır. Milli orduların hızı ve zaferleri bu şehirde esen fitneyi söndürür, gönülleri birleştirir. Milli hareketin hür nefesi ile yürüyen genç ordular düşmanı yendiğinden beri İstanbul milli vahdetin bütünlüğünü Ankara kadar, Sivas kadar, Erzurum kadar, Trabzon kadar, Kastamonu, hâsılı herhangi bir Anadolu şehri kadar derinden duyar. Her taraftan çevrilmiş ve derin yaralar almış olan son ve öz Türk Vatanını düşmandan kurtarmak için Anadolu yaylasında tecelli eden milli kudret

ve bu kudretin yarattığı İstiklâl ordularının kesin zafere ulaşması için İstanbul'un o sessiz halkı, Ayasofya, Sultanahmed, Bâyezid, Fâtih ve Eyüp gibi büyük câmilerde toplanır, mevlidler okutur, nusret duâları eder. Eminönü'nden Bâyezid'e kadar, caddelerde, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Fevzi Paşa'nın, Kâzım Karabekir'in, İsmet Paşa'nın, Hâlîde Edib'in resimleri boy boy satılır, vitrinleri süsler. Yeni bir heyecan başlar İstanbul'da. Yahyâ Kemal bu hiç yoktan ortaya çıkmış çelik orduların kaynağını ve oluş şeklini Ahmed Hamdi Tanpınar'ın yukarıda sözünü ettiğimiz hâtırasında zikrettiği Fransız şâiri Alfred de Vigny'in «Kurdun ölümü» ile sembolleştirir. Ve bu tıpkı kurdun yavrularını kurtarması için dışının geriye çekilmesi, erkeğin kendisini fedâ etmesidir. Anadolu'da savaşılan ordu, ana kurda benzetilen Anadolu'nun beslediği Türk askeridir.

26 Ağustos 1922 sabahı kesin zafer azmi ile düşmana saldıran bu asker için Yahyâ Kemal şu duâda bulunur:

**Şu kopan fırtına Türk ordusudur Yârabbi!
Senin uğrunda ölen ordu budur Yârabbi!
Tâ ki yücelsin ezanlarla müeyyed nâmin
Gâlib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın.**

«İslâm'ın bu son ordusu» gâlip olmuş ve düşmanı, insana hayret verecek bir mahâret ve çabuklukla İzmir'den denize dökmüştür. Yahyâ Kemal'in yazılarında bu büyük hâdisenin bütün safhalarını bulmak mümkündür. Yeni nesillerin İstiklâl mücadelemizin cereyanı sırasında yazılmış bu yazılardan öğreneceği çok şey vardır.

ŞEYTANLA MÜLÂKAT

II

Kemâl Y. AREN

— Geçen defâ birden bire ortadan kayboluşunuza bir mâ-nâ veremedim sayın şeytan!.. Okuyucularımıza da merak olmuş, mektuplarıyla beni sual yağmuruna tuttular. İzâh eder misiniz?..

Evet aziz okuyucular, sizlerden aldığım ısrarlı mektuplar üzerine şeytanla yeniden temâsa geçtim ve güç halle bir randevu temin edebildim. Bu defâki gerçekten pek zor oldu. Şeytan, zayıf tarafının meydana çıkmış olmasını hazmedememişti. Mülâkâtı kabul etmemek için binbir engel çıkardı. Elimizdeki bütün kozları kullandık, fayda etmedi. Nihâyet öyle bir noktadan kıstırdık ki, karşı koyamadı. Farkındayım aziz okuyucularım, hemen «o, nasıl bir nokta!..» diye soruyorsunuz. Maalesef açıklamamıza izin verilmedi. Beni mazur göreceğinizi umarım. Evet, randevu isteğimizi sonunda kabul etti ama yine de şartlı olarak! Onunla berâber olduğumuz sürece ALLAH lâfz-ı celilini ağzımızdan çıkarmayacağız. Biz de dikkat edeceğimize söz verdik.

Bu defâ şeytanın gerçek yüzü ile karşı karşıyayım : Öyle boynuzu, cadı gibi uzun tırnakları yok. Ağzından, burnundan ateş de çıkmıyor. Tamâmen insânî bir görünüşü var, ama buz gibi. Gerçekten buz gibi, yüzüne, hele gözlerine baktıkça ürperiyor, iliklerinize kadar üşüyor, donuyorsunuz. Sesi tıpkı yılan ıslığını andırıyor. Onun için bu defâ yanında fazla kalamadım. Konuşmalar arasında farkedeceksiniz ya, geçen defâki nezâketinin zerresi yoktu. Neyse, ben konuşmamızın nakline geçeyim :

— Bir defâ, sayın, mayın lâflarını kullanma, lüzumsuz. Be-

ni gerçek yüzümle görüyorsun. Kendisini saymıyacağın, sayma ihtimalinin de olmadığı birine sayın demene de gerek yok. Bak ben de sana karşı aynı şekilde davranıyorum. Bu bir!.. İkincisi anlaşılmamızı unutma!.. Onun için bu ilk suâlini sorulmamış farzediyorum. Eğer ısrar edeceksen işte kapı, bas, git. Tamam mı?.. Şimdi, soracak başka neyin varsa sor ve bu konuşma da bitsin. Bir daha da beni arama. Canım isterse ben seni bulurum. Hadi sor bakalım...

— Âdem Aleyhisselâma ve evlâdına karşı düşmanlığınız kâlûbelâ'dan geliyor. Rabbimiz Âdem'i halife seçince hazmedemediniz ve o gün bugündür O'nu ve evlâdını Hakk'ın huzûrunda günahkâr duruma sokmaya çalışıyorsunuz. Ne var ki Âdem için olsun, ahfâdı için olsun dâimâ af kapısı açık kaldı. Tевbe affa sebep oluyor. Bihakkın tevbe eden affa nâil oluyor. Siz ise ebedi lânettesiniz. Bu hâli izah eder misiniz?..

— Soruyu parçalayalım: Önce, Âdem'in hilâfetini hazmedemediğimi söylüyorsun. Doğru... Adâletsizliği kimse kabul etmez. Daha doğrusu akıllı ve güçlü olan kabul etmez. Adâletsizliği yapan kim olursa olsun kabul etmez. Sen, babanın seni kardeşlerinin yanında aşağılamasını kabul eder misin?.. Hem büyük ol, hem üstün ol, hem de senden daha küçük ve daha aşağı olan senin önüne geçsin. Bunu kabul etmeye imkân yok. Zirâ ben Nûr'um, Âdem ise toprak!..

— Nâr demek istediniz herhalde?..

— Hayır, nûr nûr!.. Ne kafasız mahlûksun sen!.. Nâr-ı beyzâ'dan intişâr eden ışığa nûr denir. Ben o'yum işte, anladın mı?.. Nâr olmadan, nûr olmaz!.. Nûrunu görür, nârını görmezsiniz, öyle mi küçük bey?.. Hay sizin aklınıza!.. Ben adâletsizliğe isyân ettim. Hepsi bu!.. İkincisi: Âdem'e ve ahfâdına düşman oldun diyorsun. Düşmanlık yok!.. Ben sâdece Âdem'in zamîrini ortaya koyarım. Bir kimyâger önündeki mâyinın asit mi baz mı olduğunu anlamak için nasıl turnusol kâğıdı kullanırsa, ben de o'yum işte. Turnusol kâğıdına, mâyiye düşmanlık ediyorsun demek akla sığar mı? Gelelim affa... Ben af talep etmedim. Etmem de... Ben ihkāk-ı hak, dâvâsındayım. Yâni, hakkın sâhibine iâdesi... Buna af denmez, anlıyor musun?.. Ben suçlu değilim ki af talep edeyim!.. Âdem suç işledi. Yapmaması emredilen işi yaptı. Hadi bir hatâdır yaptı, olur. Oturur cezan ne ise onu çekersin. İzzet-i nefis sâhibi olan, onur sâhibi olan böyle dav-

ranır. Nolur affedin beni tövbeler olsun bir daha yapmam, diye sulu sulu ağlamaz. Ama onda o yüceltici vasıflar ne gezer. Yaradılışı iktizâsı alçaktır O!.. Çamurdur, ayağa bulaşır durur. Tam iki yüz sene göz yaşı döktü beyim, tam iki yüz sene bu!.. Dile kolay!.. Mürâî mahlûk, n'olacak!.. Sonunda, affa uğradı. Ama ne af!.. Ömrü boyunca dünyevi hazların hiçbirinden doya doya nasibini almamak şartıyla, öteki dünyâda cennet vaadi!.. Halbuki ona vaadedilen cennetin âlâsını ben burada veriyorum. Bana uyanlar, dünyâ cennetinde yaşıyorlar.

— Ama öbür dünyâda ebedi cehennemde kalacaklar!..

— Salak, koca salak!.. Eldeki bir kuş, gelecek iki kuştan evlâdır!.. Sizin atasözünüz bu!.. Ben uydurmadım! Hem münâkaşası boş. Benimki teklif! İstersen! Kimseyi zorla cennetime sokmuyorum. Gelen, kendi irâdesiyle geliyor. Senin de gözünü açmak istedim. Sen bilirsin...

— Senin cennetin kısa, geçici... Bana vaadedilen ise ebedi... Sana uymadığım takdirde ebedi cennete nâil olacağıma iman ediyorum, anlıyor musun?

— Peki peki, nasıl istersen öyle yap! Başka?..

— Hem sen kim oluyorsun ki cennet veriyorsun?.. Sen de benim gibi bir mahlûksun, yaratılmışsın. O'ndan başka kuvvet ve kudret sâhibi olan var mı ki?.. O izin vermese, O murâd etmese acabâ sen kıl kadar oynayabilir misin?..

— Aptal!.. Geldik gene sözümüzün başına!.. Demek ki ben, murâd-ı ilâhi ile varım!..

— Elbette!..

— O halde?..

— Söyle bana sen her zaman nerede durursun, ki oraya yaklaşmıyayım?..

— Yanında. Rabbımız, «Ben size şah damarınızdan daha yakınım.» demiyor mu? Ben de öyleyim...

— Allah'ım beni ve cümle ümmet-i Muhammed'i senin şerinden korusun!..

Tüyler ürperten bir kahkaha kaldı geride aziz okuyucular. Öfkeden, aramızdaki anlaşmayı ihlâl etmişim. O da kayboldu gitti. Aman, giderse gitsin, pis mahlûk. Böylesiyle mülâkat falan yapılmaz. Adamı dinden imandan çıkarır.

TOKÂDİZÂDE ŞEKİB'İN BİR MEKTUBU

Dr. Abdullah UÇMAN*

Tokâdizâde Şekib 1871 - 1932 yılları arasında İzmir'de yaşamış, hayâtı boyunca şiir ve edebiyatla uğraşmış olmakla beraber, Cumhûriyet devrinde yayınlanan edebiyat târihleri, antoloji ve ansiklopedilerde kendisine ve eserlerine yer verilmediği için, unutulmağa yüz tutan edebî şahsiyetlerimizden biridir.

Aslen Tokat'lı bir âileden gelen Tokâdizâde Mehmed Nûri Bey'in oğlu olan ve 1871 (12 Haziran 1287) de İzmir'de dünyâya gelen Şekib Bey, rüştiyeyi bitirdikten sonra İzmir'in tanınmış hocalarından Müftî Mehmed Said Efendi ile Şeyhzâde Hâfız Ali Haydar, Leblebicizâde Tevfik ve Kıbrıslı Kâmil Efendilerden husûsî dersler alır. Genç denebilecek bir yaşta girdiği İzmir Mektûbî Kalemî'nde müsevvîlik, Ticâret Mahkemesi'nde zabıt kâtipliği yapar. Babasının şiirle meşgûliyeti dolayısıyla genç yaşta şiir denemeleri yapan Şekib Bey, bu arada İzmir'de Şûle-i Edeb (1896 - 97) ve Zılâl (1898) adlarıyla kısa ömürlü iki dergi de çıkarır. Verilen bir jurnal üzerine 1899 da İzmir Mevlevî dergâhı şeyhi Nûreddin Efendi ile Hizmet gazetesi başyazarı Tevfik Nevzad, Abdülhalim Memduh ve Taşcıoğlu Edhem Bey'lerle birlikte Bitlis'e sürülür. Bir yıl kadar sonra affedilerek geriye döner (Nisan 1900). II. Meşrûtiyet'in ilânından önce Binbaşı Hüseyin Bey'in delâletiyle gizli İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne giren ve 9 numara ile İzmir teşkilâtının umûmî kâtipliğini yapan Şekib Bey, 1908 de Meşrûtiyet'in ilânını tâkip eden günlerde Manisa'dan mebus seçilerek Meclis-i Mebûsân'a girer. Fakat Meclis'te kısa sürede ortaya çıkan parti içi muhâlefete o da katılır ve Parti'den ayrılır. 18 Ocak 1912 de Meclis-i Mebûsân'ın feshi üzerine İzmir'e döner ve ticârete başlar. 15 Mayıs 1919 da İzmir Yu-

* Müellifimiz, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesidir.

nanlılar tarafından işgâl edilince, İstanbul'a gelir. 1920 de tekrar İzmir'e döner ve Kız Lisesi'nde edebiyat hocalığına başlar. Yunanlıların denize dökülmesinden sonra İzmir Belediye Meclisi âzâlığına seçilir. Yakalandığı tifo hastalığından kurtulamayarak 1932 yılı 1. Teşrin'inin 6. günü sabaha karşı ölen biricik oğlu Nâsır'ın acısına dayanamayarak, aynı gün tabanca ile kendisini vurmak sûretiyle hayatına son verir. Oğlu ile birlikte Soğukkuyu mezarlığına defnedilir¹.

Şiire Muallim Nâci tesiri altında ve onun gibi şiirler yazarak başlayan Tokâdizâde Şekib, 1896 lı yıllarda İzmir'de kendi çevresinde bir edebiyat muhiti teşekkül ettirmeğe bile muvaffak olur. Şiirde daha çok eski tarzı devam ettirmekle beraber, Servet-i Fünûn havasında başarılı şiirleri de vardır. Hayâtının bir devresinde Mevlevî tarikatına girmek sûretiyle bizzat tasavvufî vâdiye de yönelen şâirin, na't, ilâhî, nefes, gazel ve kaside tarzındaki şiirlerinde tasavvufî bir neşve ve heyecânın hâkim olduğu görülür. Ahmet Hâşim'in deyimiyle «nâsut âleminde yaşadığımızı düşünemeyen» ve devamlı bir şekilde «bir âlem-i melekût arayan»² Tokâdizâde Şekib, hayatının sonlarına doğru, biraz da içinde yaşadığı günlük hâdiselerin tesiri altında, sonu ölümle bitecek bedbin bir psikoloji içine girer. Kendisini yakından tanıyanların sözlerine bakılırsa, hayatının son yıllarında tamâmen Abdülhak Hâmid'in Makber'indeki isyankâr havayı benimseyen şâirin, Mahfil (1922), İctihâd (1923 - 25), Servet-i Fünûn (1924 - 25) gibi dergi ve bazı gazete sahifelerinde kalan şiir ve makâleleri dışında kitap hâlinde yayınlanan eserleri şunlardır: Neşide-i Vicdan (1909), Reşehât (1923), Derviş Sözleri (1924) ve Huzûr-ı Hilkatte (1925)³.

*
* *

1 Tokâdizâde Şekib'in acıklı ölümünden sonra, yakın arkadaşı Hüseyin Avni (Ozan), onunla ilgili kıymetli bir eser kaleme alır. Şekib Bey'in hayatı ile edebî şahsiyeti üzerinde durulan bu kitapta, şâirin yayınlanmamış bazı şiirleri de yer almaktadır: Tokâdizâde Şekib (Hayatı, felsefesi, eserleri), İzmir 1933; ayrıca bk. İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal. Son Asır Türk Şâirleri, III, İstanbul, 1942; Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir 1955.

2 Tokâdizâde Şekib, s. 53.

3 Tokâdizâde Şekib, İbnü'l-emin Mahmud Kemal'e gönderdiği hayat hikâyesinde, henüz yayınlanmamış şu eserlerinin de adlarını zikreder. «Reşehât» (II, III), «Kalender Sözleri», «Yürek Yâreleri», «Tahliller, Tatbikler», «Al Birini Vur Ötekine» (Son Asır Türk Şâirleri, 2. b., İstanbul 1970, s. 1750).

Büyük Türk şâir ve edibi Süleyman Nazif'in oğlu Said Nazif Ozankan'ın 1980 de vefâtı üzerine, eşi, Cenab Şahâbeddin'in kızı Reşika Ozankan'ın büyük bir lütufkârlıkla hocam Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a verdiği Süleyman Nazif'e âit değerli evrak arasında, kendisini yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız Tokâdizâde Şekib'in İzmir'den Süleyman Nazif'e gönderdiği iki tâne de mektup çıkmıştı. Bunlardan 4 Nisan 1341 (1925) târihini taşıyan ve Süleyman Nazif'in bâzı tashih ve dipnotlarıyla birlikte neşrettiği Külliyyât-ı Ziyâ Paşa (1342-1924) münâsebetiyle kaleme aldığı mektubu daha önce yayınladık⁴. Burada yayınlayacağımız 11 Haziran 1340 (1922) târîhli diğer mektup ise, biraz daha kısa ve daha genel mâhiyette bir mektuptur. Bu mektupta, Nâmık Kemal mektebinden yetişen ve bilhassa makâlelerindeki «âteşin» üslûbuyla uzun süre edebiyat âleminde üstad kabul edilen Süleyman Nazif'in, hemen hemen aynı yaşta olmasına rağmen, Tokâdizâde Şekib tarafından da üstad kabul edildiğini görürüz. Tokâdizâde Şekib, kısaca, Süleyman Nazif'in yeni yayınlanan Nasîreddin Şâh ve Bâbiler (1924) ve Malta Geceleri (1924) adlı kitaplarıyla kendi eseri Derviş Sözleri'nden bahseder. Edebiyatımızda Tanzimat, hattâ Servet-i Fünûn dönemleri kapanalı yıllar geçtiği halde, 1924 yılında hâlâ Abdülhak Hâmid, Süleyman Nazif ve Cenab Şahâbeddin'in edebi şöhreti üzerinde duran Tokâdizâde Şekib, Süleyman Nazif'e mektubuyla birlikte Fâik Âli (Süleyman Nazif'in kardeşi)'nin, sadece bir sayı çıkan Mebâhis dergisinde yayınlanan «Her lâhza bir terâne veya bir figân-ı aşk» adlı şiirine nazire olarak kaleme aldığı kendi şiirini de takdim eder.

Türk kültür ve edebiyat târihinde müstakil olarak mektup örneklerine rastlanmakla beraber, bilhassa edebi mektup türünün, Batı edebiyatlarına kıyasla, bizde pek gelişmiş olduğunu söyleyemeyiz⁵.

Edebiyat târihimize küçük de olsa bir hizmet olabileceği ümidiyle burada Tokâdizâde'nin Süleyman Nazif'e gönderdiği

4 «Tokâdizâde Şekib'in Bir Mektubu», «Kaynaklar, nr. 4, Nisan 1985.

5 Türk edebiyatında mektup türü hakkında mufassal ve özlü bir inceleme için bk. Ömer Fâruk Akün, Nâmık Kemal'in Mektupları (Önsöz), İstanbul 1972, s. I-XXI; ayrıca bk.: Türk Dili Dergisi, (Mektup özel sayısı), C. XXX, nr. 274, Temmuz 1974.

mektubu, mektupla birlikte takdim ettiği şiiri ve ayrıca Fâik Âlî'nin **Mebâhis**'te yayınlanan şiirini sunuyoruz :

*
**

Huzûr-ı âlilerine

Arz-ı tilmizânemdir :

«Nâsireddin Şâh ve Bâbiler» ismindeki risâle-i üstadânemizin lûtfen irsâl buyurulan nüshasını ta'zimlerle almış, nâ-mahdûd bir zevk ile tekrar ede ede okumuş idim. Bu girân-kıymet eserin lûtf-ı ithâfına karşı uhde-i şükrânıma terettüb eden vazifeyi tevkirlerle ifâ edeceğim sırada «Malta Geceleri» de hâme-i tekrime şeref-bahş oldu.

Tilmiz-i âcizinizi hatırlayarak bu yolda taltifat-ı üstadâne-nizle şâd-kâm buyurmanıza ne sûretle arz-ı teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

Zi-kudret kaleminizden çıkmış bir risâleyi, bir makâleyi değil, mâye-i terekübü yed-i i'câzınızdan doğmuş üç-beş kelimenin vücûda getirdiği küçük bir cümleyi bile perestîşkârâne tehâlûklerle okumak ulvî sânihâtınıza meftûn olanlar için pek tabii bir hâldir. Müsellem bir hak ile en yüksek zevkler üzerinde te'sis ettiğiniz hâkimiyet-i mutlaka feyz-i hilkatın vücûd-ı mükerrerminizde mütecelli mertebesini ne kadar âli ve ne kadar şa'saali bir sûretde irâe ediyor.

Resimli Gazete'de her hafta kıymetli bir makâlenizi okuyor, lûtfunuzun temâdi ve tezâyüdünü temenni ediyoruz. Sükûtundan pek ziyâde müteellim olduğumuz şanlı kaleminizi bu kaddarcık olsun intâk buyurmanızdan bilerseniz ne kadar mesrûr ve müteşekkirimiz.

Büyük üstadımız! Ma'rûzâtımın hakikate tevâfuk-ı tâmmını nâmusumla te'min ederek yazıyorum ki belâgatı son merteb-i ihtîşâmına is'âd eden nefâis-i edebîyyenizle zevk-yâb olmak merâretli, nâ-kâm hayâtımın fevkalâde kıymetli bir tesellîsidir. Bu tesellinin halelden masûniyetini Cenâb-ı Hak'dan şu anda da temenni ediyorum.

Derin bir samîmiyetten doğan sözlerimi riyâ ile alâkadar addetmeyeceğinizi pek iyi bilirim. Tevâzuunuz lisânen i'tirâfınıza mâni olsa bile takdîr-ı musîbinizle bilâ-ihtiyâr teslim ederseniz ki hilkatın hazîne-i eltâfından size âli, müstesnâ bir feyz verilmiş, muhtârınız olan vâdide ihrâzı mümkün muvaffakiyetlerin sonu şâhrâh-ı edeb henüz ilk hatvelerinizle teşerrûf eder-

ken kudret-i rahşânınıza münkâd olmuştur. Size o feyz-i nâ-mahdûdun mebdâ-i inkişâfında bile senâdan, şöhretten gınâ gelmemiş mi idi?

Hilkatın dâire-i ibdâi Hâmid'lerin, Nazif'lerin, Cenâb'ların imkân-ı taaddüdünü ihtivâ etmiyor. Kendileri için ne âli bir şeref, bizim için ne elim bir mahrûmiyet...

Nasıl bir sebeble olursa olsun faziletlerinizden bahsetmek, size karşı hissettiğim incizâbın esbâbını teşrihe çalışmak rûhu-mu pek büyük ve pek yüksek bir hazza nâil eder.

Huzûr-ı âlinize şu sözlerle arz-ı tekrimât ederken, emîn olunuz ki hem vicdâni bir vazifemi ifâ, hem de kendime ulvî bir zevk te'min etmiş oluyorum.

Beş-on gün evvel «Derviş Sözleri» isminde bir risâlem tab'e-dildi. Meyyâl-i bedâyî nazarlarınıza mütâlâasıyla teveccüh edecek mağdûriyetten müteessir olmakla berâber bir nüshasını lütfen kabûlü temennisi ile huzûr-ı muallânıza takdim ediyorum.

İ'tirâf ederim ki her kelimesi müznibâne bir lisân-ı tazarrû mâhiyeti iktisâb ederek gözlerinizden afv istemekle mükelleftir. Zavallı, bi'tâb idrâkim kâşki kemâl-i aczimi takdirden de âciz olsa idi de dâire-i nasibimin ye's-âver-i mahdûdiyeti karşısında tahammül-sûz acılar hissetmese idim. Bâki: Nihâyetsiz ta'zim-lerim. Üstâd-ı inâyetkârım, efendim hazretleri.

11 Haziran 1340
Tokâdizâde Şekib
(imzâ)

Efendimiz!

Mebâhis ismiyle İstanbul'da çıkarılan haftalık risâle-i edebiyenin nâmına gönderilmiş olan ilk nüshasını aldım. Bunu çıkaran Nâhid Sırrı Bey Rusûmât emîn-i esbakı Sırrı Beyefendi'nin son zamanlara kadar İzmir'de bulunan mahdûmu Nâhid Bey midir bilmem. Henüz başka nüshası gelmedi. Mevti tevellüdünü ta'kib ettiyse tabii maatteessüf diyeceğim. Birâder-i âliniz beyefendi hazretlerinin o nüshada gördüğüm bir şi'ri şeklen, evet şeklen tenzîr emeliyle yazdığım beyitleri risâleye göndermiştim. Bir sûretini de nazar-ı tashih-i üstâdânemize arz ediyorum. Mevki-i ri'yâsetini Efendimizin şeref-yâb buyuracakları güzide bir hey'et tarafından çıkarılmış kıymetli bir risâle-i edebiyeye görmek saâdetine acabâ nâil olabilecek miyiz?

ŞEKLEN NAZİRE

Var bende bir güzide müheyyic zebân-ı aşk
Dil-beste sânihâtına her râz-dân-ı aşk.

Ervâh-ı kudsiyâna verir vecd-i bi-misâl
Rûhumdan âsümâna çıkan her figân-ı aşk.

Kanmam suûda ben yine yükselmek isterim
Bulsam da kurb-ı arşda bir âşiyân-ı aşk.

Cism-i nizârı tâb-ı garâm ile yaksa da
Her zerre-i remâdım olur bir cihân-ı aşk.

Dil mihr-i feyz-bâr-ı îlâhî fûrûğudur
Bilmem arar mı başka güneş âsümân-ı aşk.

Gördükçe bi-nikâb onu pervâne-vâr uçar
Pirâmeninde şevk ile kerrûbiyân-ı aşk.

Feyz-i muhabbetiyle olur dideden düşen
Her katre nûr içinde yem-i bî-kerân-ı aşk.

İfnâ edip hayâtımı nâr-ı garâm ile
Kâmımca olmak istiyorum kâmrân-ı aşk.

(Not: Mektubun gönderildiği zarfın ön yüzünde Tokâdizâde Şekib'in el yazısı ile: «İzmir'de Yemişçarşısı'nda Cezâir Hanı'nda Tokâdizâde Şekib tarafından» ibâresi, arka yüzünde ise: «İstanbul'a: Nişantaşı'nda Meşrûtiyet Mahallesi'nde eâzım-ı üdebâımızdan Bağdat vâli-i esbâkı Süleyman Nazif Beyefendi Hazretleri'ni huzûr-ı âlilerine takdim» ibâresi yazılıdır).

HER LÂHZA BİR TERÂNE VEYÂ BİR FİGÂN-I AŞK

Âşık doğan gönüller için yok zamân-ı aşk,
Onlar yaşar heremde de her dem civân-ı aşk.

Bin yıl muammer olsa da bir mürde-zâddır
Bir lâhza olmayan ebediyyet-revân-ı aşk.

Bir cilve-i garib-i meşîyyetle olmuşuz
Sen hüsn ü ân cihânı ve ben bir cihân-ı aşk.

Hep reng ü revnakıyla durur pür-şemîm-i hüsn,
Kalbimde bir masûn-ı hazân gülsitân-ı aşk.

Bir gün benim de maskat-ı ârâmım olmadı*
Vâdi-i samt o menzil-i her kârbân-ı aşk.

Füşat-serây-ı Kays u Fuzûlî'de ben dahî
Yaptım bir özge lâne-i ma'bed-nişân-ı aşk.

Bir Kâ'be'dir bu sâhada her âşîyân-ı aşk
Zîrâ eder tavâf onu kerrûbiyân-ı aşk.

Fâik, bu nâşinide nevâ-yı hevâ-yı dil
Olsun seven gönüllere bir armağân-ı aşk.

21 Mart 1924

(Mebâhis, nr. 1, 17 Mayıs 1340/1924, s. 9).

* Mısraın son kelimesi dergide muhtemelen bir dizgi hatası sonucu «ol-madan» şeklinde çıkmıştır.

هـ

هضره علمیه

علمه تمیذانه مد -
 ناصرالدین شاه و باید - اسنده کی سکه اندازن کزن لطف ایل
 بویو نوسنی تعظیم آله ، نامحدود بردونه ایم تکرار ایه ایه
 اوقوسه ایه م - بدکرانقته اثرک لطف انعامه فاشی عهده شکرانه نرب
 ایه و طبعی توفیق ایه ایه حکم صره ره " ماعلم کجملی - ره هاله
 تکویه شرفیه اولی -
 تمیذ علمه کز خاطر ایه - بدبدله و طبعیه اندازن کزنه شاکم
 بویو کزه نه صورت علمه شکر ایه حکم بلیه موم -
 ری قدریه تمیذ - ضعیف سیکه بی ، سفاک و رک مایه ترکی به
 اعجاز کزده و عینه ایه به کلمه م - و بود کزری کیمت به عهده بلیه
 سفاکانه شکرانه اوقوسه علمه فائده فقهه اندر اجماع بیت طبع
 سفاک - علم به عهده ان بیک رتبه اوریس نایس ایه شکر هاکت
 طبعه فیه ضیق و بود کزده نجه سینه سی نه قدیای و نه قدیه
 به صورت ایه ایه -
 سینه عهده هر صفا فیه سفاک کزی اوقوسه ، لطفدن تباری و تباری

BİR AÇIKLAMA

Kubbealtı Akademi Mecmûası'nın bundan önceki sayısında yayınlanan «Ayaşlı Şâkir Efendi» adlı makâlemde, Şâkir Efendi hakkında **İkdam** gazetesinin 2 ve 10 Temmuz târîhli nüshalarında «Elif, Sin» müstearıyla yazan kişinin, Osman Ergin'in rivâyetine dayanarak, Abdülaziz Mecdi olduğunu söylemiştim. Ancak, makâlenin dizgisinin tamamlanıp baskıya geçildiği günlerde, bir tesâdüf neticesi, «Elif, Sin» müstearının Ahmed Süheyl, yâni Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver olduğunu öğrendim (Osman Ergin, **Dr. A. Süheyl Ünver Bibliyografyası**, İstanbul 1941, s. 56). Söz konusu makâlelerin muhtevâsından da anlaşılacağı gibi, makâleleri kaleme alan A. Süheyl (Ünver) ise de, Şâkir Efendi hakkında ona bilgi veren, Abdülaziz Mecdi olmak gerekir. Yanlış bir anlaşılmaya yol açmamak için, böyle bir açıklamayı gerekli gördüm.

Abdullah Uçman

HİZMET VERMEKİLEN MUTLUYUZ

İnsanlar
çalışır, üretir, tasarruf yapar,
kredi alır, ticaret yapar, iş kurar...

Gencinden yaşlısına,
çalışanından emeklisine
insanların "Banka"ya ihtiyacı vardır.

Anadolu Bankası
bu ihtiyacın bilinci ile,
en iyi hizmeti vermenin
çabası içindedir.

Anadolu Bankası
"Banka"yı gerektiren her konuda,
her türlü bankacılık hizmetini
vermekten mutludur.

**ANADOLU
BANKASI**

Hazine Bankası

şekerbank büyük bankadır.

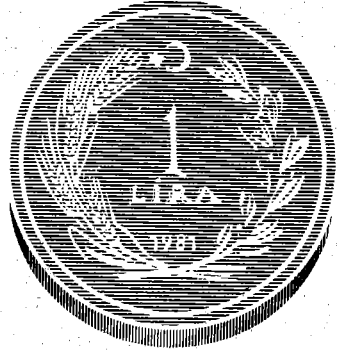
şekerbank'taki her liranın 1 milyon kefilidir.

Tasarruflarınız,
güvenli, itibarlı bankada kazanır, çoğalır.

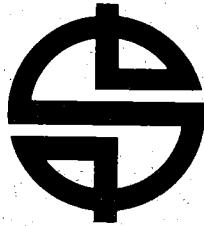
Tasarruflarınız,
desteğinizle binlerce defa büyüyen,
13 milyar sermayeli bankada,

Şeker Sanayii'nin güçlü bankasında kazanır, çoğalır.

Tasarruflarınız,
1 milyon çiftçi ortağıyla,
ülkemizde her 45 kişiden birinin
ortak olduğu bankada kazanır, çoğalır.

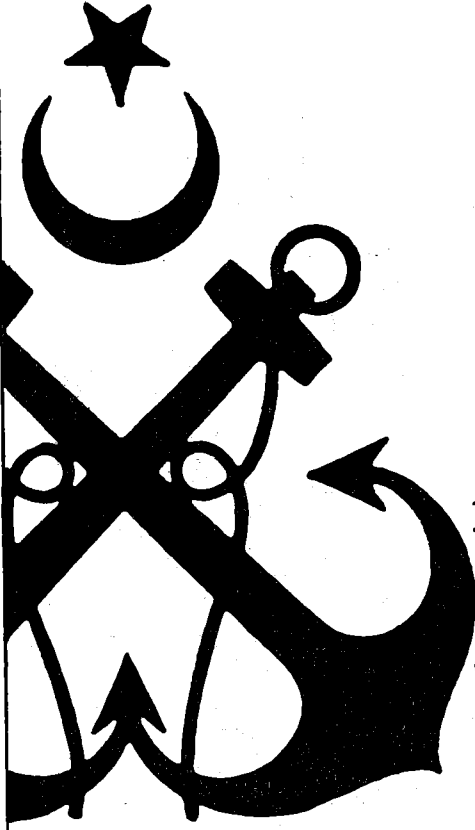

Tasarruflarınız,
her liranın bir milyon kefilidir olan bankada,
Büyük Şekerbank'ta kazanır, çoğalır.

ŞEKERBANK

SERMAYESİ 13 MİLYAR

BU ARMANIN
BULUNDUĞU
YERDEKİ
GERÇEK !

Milli deniz camiamızın
trilyona ulaşan gücünün
verimli kalesi !

**DENİZCİLİK
BANKASI T.A.Ş.**

"denizle devleşen devlet bankası"